

SKAS

4 & 2013

LINNA-ARKKITEHTUURIA JA HUONETILOJA | RAASEPORIN LINNAN
OLUTKELLARI | NÄKÖKULMIA POHJOISIIN KAUPUNKIYMPÄRISTÖIHIN

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

SKAS-lehti välittää tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja ja muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan sähköpostitse liitetiedostoina Microsoft Word- tai rtf- tiedostomuotoon tallennettuina ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Kuvat toimitetaan päätoimittajalle CD-romilla. JPG- tai TIFF-muotoisten kuvien tarkkuuden tulee olla 300 pistettä tuumalle (dpi). Kuvia ei palauteta.

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Julkaisija:

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.
Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggren
Parrukuja 9 B 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@helsinki.fi

Toimittajat:

Tuuli Heinonen
tuuli.t.heinonen@gmail.com
Maija Holappa (taitto)
maija.holappa@helsinki.fi
Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi
Juha Ruohonen
jukaru@utu.fi

Kannen ja seuran logon suunnittelu:

Mikael Nyholm

Toimituskunta:

Terhi Mikkola
termikkola@gmail.com
Marianna Niukkanen
marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
justaa@utu.fi
Tanja Ratilainen
tanrat@utu.fi
Timo Ylimaunu
timo.ylimaunu@oulu.fi

Abstraktien kieliasun tarkistus:

Rodger Juntunen

Kannen kuva:

Olavinlinna (G. Haggren).

Pääkirjoitus

- 2 Keskiaikaiset kylätontit koetutkimusten kohteena

Georg Haggrén

Tutkimuksia

- 3 Missä keittiö on? – Tulkintoja Hämeen linnan ja Olavinlinnan rakenteista

Terhi Mikkola

- 14 Kun linnan olutkellari sortui... Raasepori Anno Domini 1558

Georg Haggrén

- 37 Rakennukset, kartat ja kuvat – Pitkän ajan näkökulmia pohjoisiin kaupunki-
ympäristöihin ja tulliaidan taakse

Titta Kallio-Seppä & Timo Ylimaunu

Arvostelu

- 48 Tutustumismatka sisterssiläiseen luostarirakentamiseen ja keskiaikaisen kylän kehitykseen

Tarja Knuutinen

- 51 Yleisesitys ritarikunnan arkeologiasta – vihdoin!

Georg Haggrén

Jäsenistölle

- 54 Kutsu SKAS:n syyskokoukseen

PÄÄKIRJOITUS

KESKIAIKAISET KYLÄTONTIT KOETUTKIMUSTEN KOHTEENA

Keskiaikaisia kylätontteja on systemaattisesti etsitty, inventoitu ja paikannettu runsaan 15 vuoden ajan. Apuna on yleensä käytetty historiallisia kartoja. Tulokset ovat vaihdelleet: toisinaan on löytynyt hyvin säilyneitä muinaisjäännösalueita, toisinaan tuloksena on ollut vesiperä. Edellisiin kuuluvat Vantaan Gubbacka ja Nauvon Berghamn sekä monet muut, jälkimmäisistä esimerkkejä on tarjolla kymmenittäin.

Helpoimmin löytyviksi ovat osoittautuneet keskiajan lopulle ajoittuvien isohkojen uunien perustukset, jotka monesti yhä erottuvat matalina kumpuina ympäristöstään. Moderneilla rakennetuilla alueilla näin ei ole ja myöhäiskeskiaikaisen asutuksen jäännökset voivat olla hyvin vaikeasti löydettävissä, mutta palanut savi on yleensä yhä merkinä vanhasta asutuksesta.

Keskiajan lopun "uunikulttuuria" edeltänyt "liesikulttuuri" on pienine tulisijoihin osoittautunut hyvin vaikeaksi paikantaa. Syyinä tähän ovat rakennusten perustusten keveys ja esinelöytöjen yleinen niukkuus. Kuvaavan esimerkin tästä tarjoaa Espoon Mankby, jossa myöhäiskeskiajan selkeiden rakenteiden alta paljastui kenttätöissä niukkalöytöisiä kulttuurikerroksia ja vaikeasti havaittavia vanhimpia rakennustenjäännöksiä. Niiden tavoittaminen ilman laajoja kaivauksia on varsin epätodennäköistä. Sama pätee varhaisiin hautausmaihin.

Vuonna 2002 Helsingin yliopisto toteutti Merellinen perintömme -projektin yhteydes-

sä Uudellamaalla laajoja ja systemaattisia inventointeja, joissa koekuopituksella oli keskeinen osuus. Kuuden kuukauden kenttätökauden tulokset jäivät laihoiksi. Menetelmä toimi huonosti kylätonttien paikantamisessa ennen kuin palaneen saven merkitys asutuksen indikaattorina selvisi. Ajoittavia muinaisesinelöytöjä koekuopituksissa ei juuri tullut esiin, sen sijaan palanut savea löytyi yleensä sieltä, missä tonttimaita tiedettiin olleen.

Keväällä 2014 järjestetyssä "Maaseudun asutus- ja elinkeinohistorialliset muinaisjäännökset" –seminaarissa kylätontit olivat suurennuslasin alla. Monissa inventoinneissa käytetään yhä koekuoppia, mutta pelkän palaneen saven perusteella harva uskaltaa todeta muinaisjäännöksen. Sen sijaan tuotetaan rakennuttajan kannalta mieluinen tulos, jonka mukaan paikalla ei ole muinaismuistolain tarkoittamaa muinaisjäännöstä.

Koneellisten koetutkimusten osalta Suomi on kehitysmaa. Inventointeja ja koetutkimuksia on monenlaisia. On sekä laajojen alueiden inventointeja suunnittelun ja kaavoituksen tarpeisiin että pienialaisia koetutkimuksia välittömän rakennusuhan alaisissa potentiaalisissa muinaisjäännöskohteissa. Ensin mainittuihin sopii koekuopitus ja jopa sitä kevyempi maastotutkimus, jälkimmäisiin monesti ei. Pikkunätti koekuopilla näpertely ei aina riitä vaan usein kaivinkone olisi oikein työkalu! ... niin etenkin, kun etsitään rautakautta ja varhaiskeskiaikaa. ♦

MISSÄ KEITTIÖ ON?

TULKINTOJA HÄMEEN LINNAN JA OLAVINLINNAN RAKENTEISTA

ABSTRACT

Where is the kitchen? Interpretations of the structures of the castles of Häme and Olavinlinna.

This article deals questions like how space was organized in late medieval times in the castles of Häme and Olavinlinna; how space and rooms were used; and how builders and holders of the castles intended to affect with architecture the daily life of the castle, its visitors and surrounding settlement. As research method I have used access and feature analysis which show how rooms and other spaces were connected with each other and the most probably purpose of use of the different spaces.

In Häme Castle, I have been able to specify the use of the first floor of the castle. According my studies the north-west wing had rooms for the bailiff and other higher staff, on the basis of its fireplaces, hypocaust and latrine. The north-east wing had connection to the defense

passages of the castle. That is why I have interpreted the north-east wing as having been used by soldiers. In the analysis of Olavinlinna castle I have noticed that there are fewer rooms defined as working spaces than in Häme Castle, probably because the assumed kitchen building of Olavinlinna was torn down in the early 18th century. Both of castles had architectural elements which were intended to affect the visitors and surrounding settlement such as paintings, tile decoration and coat of arms. With them it could be possible to discuss the medieval main passages of the castles.

It is possible to deepen and broaden the study of the castles in question, for example, by carrying on the natural scientific analysis started in Olavinlinna in 1990's and in Häme Castle in the first decennium of the 21th century. By studying other castles with access and feature analysis it could be possible to find common features in the inner space structure and find what spaces are missing in partly preserves castles.

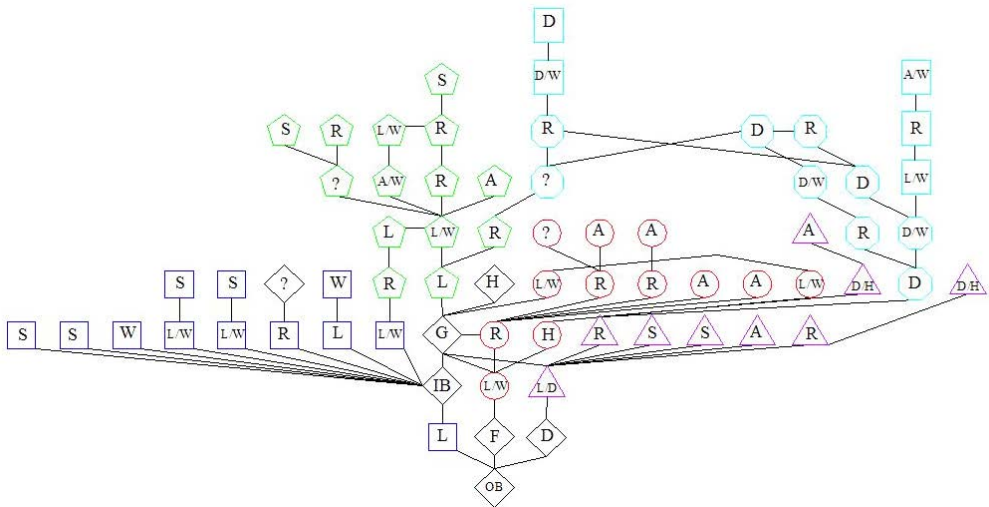
Linnat ovat harvoja keskiajalta säilyneitä suuria maallisia tilakokonaisuuksia, joissa on asunut ja toiminut lukuisia eriarvoisia ja eri tehtäviä suorittavia henkilöitä: vouteja perheineen ja seurueineen, palvelusväkeä, käsityöläisiä ja sotilaita. Linnoissa on käynyt arvokkaita ja vähemmän arvokkaita vieraita, niissä on pidetty vankeja, käyty kauppaa ja

varastoitu ympäristön asukkailta veroina kerättyjä tuotteita. Linnojen arkkitehtuuri on toisaalta ollut sotilaallisten ehtojen mukaista ja toisaalta linnoihin on pitänyt varata erilaisia tiloja eri tehtäviä varten. Käytössä olleiden tilojen on pitänyt mukautua, ja niitä on muutettu pitkän aikakauden aikana eri tarkoituksia varten.

Olen tutkimuksissani selvittänyt Hämeen linnan ja Olavinlinnan tilankäyttöä ja -järjestämistä keskiajalla ja käsitellyt kysymyksiä kuten: Mitkä osat linnasta oli varattu eri tarkoituksiin, esimerkiksi asumiseen ja puolustukseen? Kuinka tilankäytössä näkyi linnassa toimineiden henkilöiden välinen hierarkia? Miten linnojen tiloissa pääsi liikkumaan ja kuinka arkkitehtuurilla pyrittiin vaikuttamaan linnan asukkaisiin, vieraisiin ja ympäristön asukkaisiin? Kiinnostavaa on myös pohdita, voiko tähän päivään säilyneitä linnojen rakenteita analysoimalla hahmottaa jotain niistä puuttuvia osia. Näkyykö esimerkiksi Olavinlinnan analyysissä, että linnan keittiötiloina pidetty eteläsiipi purettiin 1700-luvun alkupuoliskolla? Linnojen sisätilaratkaisujen vaikutusta asukkaiden arkikäyttäytymiseen samoin kuin linnojen rakentajien ja haltijoi-

den pyrkimystä vaikuttaa arkkitehtuurilla vierailijoihin ja tavoitteeseen ottaa ympäristöä visuaalisesti haltuunsa on käsitelty tutkimuksessa runsaasti parin viime vuosikymmenen aikana (Eriksdotter 2005; Hansson 2006, 2011; Johnson 2002; Liddiard 2005; Rosendahl 2007; Uotila 2010).

Tutkimuskohteideni tilojen käyttötarkoituksen määrittelyssä olen käyttänyt rakenteellisia piirteitä, esimerkiksi tulisihoja, ampumaukkoja ja ikkunoiden lukumäärää. Apuna tulkinnassa olen käyttänyt päättelypuun muotoon laatimaani kysymyssarjaa. Tilanjärjestämistä ja ihmisten mahdollisuuksia liikkua huoneiden välillä olen kuvannut käyttäen niin sanottua access-diagrammia, jossa tilat järjestetään suhteessa toisiinsa sisäänkäyntiensä perusteella (Kuva 1). Diagrammista voi pohjakaavoja selkeämmin hahmottaa, kuinka esi-

Kuva 1. Access-diagrammi Hämeen linnan tilanjärjestämisestä ja -käytöstä kulmatornilinnavaiheessa. Kuva Terhi Mikkola.

Tilojen määritellyt käyttötarkoitukset:

A = Asuminen	R = Portaikko/porrastasanne
D = Puolustus	G = Parvekeikäytävä
S = Varasto	IB = Linnan sisäpiha
L = Eteinen	OB = Esilinnan piha
W = Työtila	D vinoneliössä = Danskeritorni
H = Tupa/sali	F vinoneliössä = Fatabuurtorni
	? = Määrittelemätön tila

Huoneryhmät:

Neliöt alemmilla tasoilla = pohjakerros
 Viisikulmio = Kukkotorni
 Ympyrä = luoteissiipi
 Kolmio = koillisssiipi
 Kahdeksankulmio = ylemmät kerrokset
 Neliöt ylemmillä tasoilla = Pohjois- ja länsitornit

merkiksi Hämeen linnan sisäpihalta pääsi sen pohjoistornin ylimpään huoneeseen. Access-analyysi on arkkitehtuuriteoriassa kehitetty tilojen järjestämistä ja hierarkiaa käsittelevä menetelmä, jota on käytetty myös linnatutkimuksissa (Andersson 1997; Fairlough 1992; Hillier & Hanson 1984; Richardson 2003; Sherlock 2010). Käyttämälläni metodeilla on mahdollista tarkastella tutkimuskohteita yhtenäisenä kokonaisuutena ja määritellä kaikki tilat samoilla kriteereillä. Tarkimmat analyysit olen tehnyt tutkimuskohteideni päälinnojen tiloista, mutta ottanut huomioon esilinnon pihat ja muut linnojen vaikutukseen kuuluvat alueet. Olen esitellyt käyttämäni tutkimusmenetelmät ja päätelmäni perusteet tarkemmin aikaisemmissa julkaisuissani (ks. esim. Mikkola 2001 ja 2004).

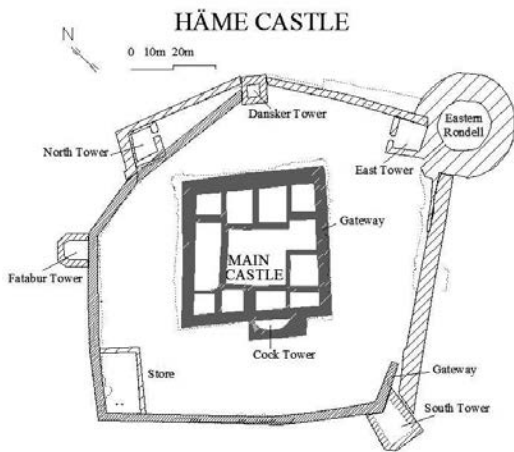
Tehdessäni päätelmiä Hämeen linnan ja Olavinlinnan rakenteista ja tilankäytöstä olen käyttänyt lähteenä ensisijaisesti niiden tutkimus- ja restaurointitöiden yhteydessä syntyneitä materiaaleja: tutkimuskertomuksia, karttapiirroksia ja valokuvia. Kummastakin linnasta on myös historiallista karttamateriaalia, jota olen käyttänyt tilanjärjestämisen tulkinnoissa huomioiden sen, että kartat on laadittu eri aikana kuin tutkimusajankohtani. Julkaistuja tutkimuksia ja luonnontieteellisiä analyysejä olen käyttänyt mahdollisuuksien mukaan. Hämeen linnan tutkimuksissa tärkeä lähteeni on **Knut Draken** linnan keskiaikaisia rakennusvaiheita käsittelevä väitöskirja. Olavinlinnan vanhimmista rakennusvaiheista ei ole tehty kattavaa tutkimusta, mutta linnan tutkimustöiden johtaja **Antero Sinisalo** on kirjoittanut aiheesta artikkeleita ja julkaissut linnan rakennusvaiheita 1700-luvulta alkaen käsittelevän teoksen ja Museovirasto on koonnut julkaisun linnan rakennusvaiheista. (Drake 1968; Hakanpää&Nordman 2011; Mikkola 2012; Sinisalo 1966, 1972, 1976, 1986)

Kuva 2. Hämeen linna esilinnanpihan länsikulmasta kuvattuna. Oikealla Kukkotorni, jonka toisessa kerroksessa on ollut sisäänkäynti päälinnaan. Kuva Terhi Mikkola

RAKENNUS- JA TUTKIMUSHISTORIA

Tutkimillani linnoilla on pitkä ja monivaiheinen rakennushistoria, ja ne ovat olleet tutkimuskohteena 1800-luvulta alkaen. Hämeen linnan rakennushistorian tulkinnot nojautuvat pitkälti Knut Draken linnasta erottamiin rakennusvaiheisiin, jotka hän julkaisi väitöskirjassaan 1968 ja ajoitti uudelleen 1990-luvun lopun tutkimuksissaan. Väitöskirjassaan Drake ajoitti kivilinnan, eli Hämeen linnan pohjakerroksen, rakentamisen aloituksen 1200-luvun loppuun ja toisen kerroksen tiililinnan rakentamisen välille 1350–1450. Uudemmissa ajoituksissa hän ajoitti kivilinnan rakentamisen aloittamisen 1300-luvun jälkipuoliskolle ja toisen kerroksen tiililinnan muuraamisen vuosiin 1472–1490. Linnan lounaissivustalta ulkone-

Kuva 3. Hämeen linnan päälinna ja esilinnan rakenteet ennen 1700-luvun kehämuurirakennuksia. Karttaphja Uotila, Kari 1998 s. 117

van Kukkotornin rakentaminen ajoittuu pohjakerroksen ja toisen kerroksen rakentamisen väliselle ajalle. Kummassakin ajoitusmallissa linna kulmatorneineen olisi ollut lopullisessa keskiaikaisessa muodossaan vuoteen 1520 mennessä. (Drake 1968 ja 2001; Kuva 2,3)

Keskiajan jälkeen Hämeen linnaa kunnostettiin 1600-luvun alkupuolella asuinkäyttöä varten, ja vuoden 1659 rajun tulipalonkin jälkeen ilmeisesti jonkun verran. Suurempia muutostöitä linnassa tehtiin armeijan varikkokäyttöä varten 1700-luvulla, jolloin rakennettiin kehämuurirakennukset keskiaikaisen linnan muurin yhteyteen ja ympäröitiin linna maavalleilla. 1800-luvulla päälinnan sisätiloissa tehtiin muutoksia vankilakäyttöä varten. Tutkimus- ja restaurointityöt alkoivat päälinnassa 1953 ja kestivät 1970-luvun loppuun, jonka jälkeen linna avattiin yleisölle. Esilinnassa tutkimukset jatkuivat 1980-luvun lopulle. (Ailio 1917:148–155; Gardberg 1994: 61–63)

Olavinlinnan perustamisen ajankohta tiedetään kirjallisista lähteistä. Linnan perustanskalainen ritari **Erik Akselinpoika Tott**, joka samaan aikaan rakennutti Viipurin kau-

pungin muurin. Näillä toimenpiteillä vahvistettiin valtakunnan puolusta idässä. Olavinlinnan päälinna ja esilinna valmistuivat 1500-luvun ensimmäiseen vuosikymmeneen mennessä. Rakentaminen jatkui Vaasa-ajalla, jolloin linnan torneja korotettiin ja esilinnan rakennettiin matala pyöreä tykkitorni, kuten Hämeen linnaankin. Olavinlinnaa pidettiin 1700- ja 1800-luvuilla puolustuskunnossa, ja sen ympärille rakennettiin bastionit. Linna toimi hetken aikaa vankilana 1800-luvun puolivälissä, kun varuskunta oli siirtynyt sieltä Viipuriin. 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa linnaa alettiin kunnostaa yleisökäyttöön. Ensimmäiset perusteelliset tutkimustyöt restaurointia varten aloitettiin 1950-luvun lopulla, ja yleisökäyttöön linna otettiin 1975. (Sinisalo 1976:8–12; Kuva 4)

Hämeen linnasta on julkaistu Olavinlinnaa enemmän tutkimuksia, joista Draken väitöskirjan lisäksi tutkimukselleni tärkeitä ovat olleet etenkin **Anna-Maria Vilkun** väitös linnan taloudenpidosta ja linnassa eri tehtäviä tehneistä henkilöistä 1500-luvun puolivälissä ja **Päivi Lupin** esilinnan rakenteita käsittelevä pro gradu -työ (Luppi 1992; Vilkuna 1998). Uusia tutkimustuloksia Hämeen linnasta saatiin **Kari Uotilan** ja Anna-Maria Vilkun 2000-luvun alussa toteuttamassa monitieteellisessä Vallan asuinsijat -hankkeessa, jossa linnan rakenteiden osalta pohdittiin etenkin päälinnan ja kehämuurin keskinäistä suhdetta, niiden ajoittamista ja linnan näkyvyyttä ympäristöön. Hankkeessa laadittiin linnaa ja sen ympäristöä kuvaavia mallinnuksia sekä otettiin luonnontieteellisiä näytteitä kuten makrofossiili-, siitepöly- ja puulustonäytteitä. (Arx Tavastica 13) Myös Olavinlinnasta on otettu puulustonäytteitä 1990-luvulla. Molempien linnojen rahalöytöjä on käsitellyt **Frida Ehrnsten Numismaatikko**-julkaisussa. (Ehrnsten 2013a ja b, Mikola 2005, Zetterberg 1990, 2003, 2004)

TILANKÄYTTÖ JA HUONEIDEN KÄYTTÖTARKOITUS

Tutkimukseni pohjaksi kävin läpi jokaisen Hämeen linnan ja Olavinlinnan päälinnan huoneen, portaikon, eteistilan yms. käyttäen apuna linnojen restaurointitöiden raportteja, julkaistuja tutkimuksia ja edellä esittämiäni lähteitä. Keräämiäni tietojen pohjalta laadin linnoista access-diagrammit, joista käy ilmi miten huoneiden ja tilojen välillä pääsi liikkumaan ja kuinka kaukana, eli kuinka monen sisäänpääsyn päässä eri tilat olivat toisistaan. Diagrammeista voi myös havaita useamman huoneen muodostamia ryhmiä, joihin pääsi muista tiloista vain jonkun keskustilan kautta, kuten Hämeen linnan sisäpihaa toisen kerroksen tasolla kiertäneeltä parvekekäytävältä. Tässä artikkelissa käsittelen Hämeen linnasta

tekemääni analyysia, joka kuvaa sen viimeisen keskiajalle ajoitetun rakennusvaiheen luomaa tilakokonaisuutta (n. 1520) ja Olavinlinnaa 1500-luvun alkuvuosikymmeninä.

Hämeen linnan osalta olen pohtinut etenkin sitä, mitkä tilat tai linnan osat olivat varattu mihinkin käyttöön, eli olivatko tilat niiden rakenteellisten piirteiden perusteella varattu puolustukseen, asumiseen, työtilaksi, varastoksi tai saleiksi. Ja oliko eri tehtäviä suorittaville henkilöille erilliset tilat ja kuinka henkilöiden välinen hierarkia näkyy linnan tilankäytössä? Linnatutkimuksessa tilojen käyttötarkoitusta määritteleviä piirteitä on pidetty esimerkiksi ampuma-aukkoja, jotka liittyvät tilan puolustukseen. Muurattuja käymälöitä eli privettejä, joista Olavinlinnan pohjoismuurista ulkonevat kuluvat parhaisiin suomalaisiin esimerkkeihin, pidetään

Kuva 4. Olavinlinna lännestä päin kuvattuna. Etummaisena päälinnan Kellotorni ja Kirkkotorni, taimpana esilinnan koilliskulman Kijlin torni. Kuva Terhi Mikkola

hallitsevan väen asuintilojen ominaisuutena. Asuintiloja ilmaisevat myös tulisijat ja muut kiinteät lämmitysjärjestelmät. (Mathieu 1999, Hansson 2011:77–79) Linnojen tiloja on luonnollisesti linnojen historian aikana voitu käyttää useaan tarkoitukseen, mutta määrittelyni tuo ilmi mihin tarkoitukseen ne rakenteellisen piirteidensä perusteella ovat ensisijaisesti sopivia.

Keskiaikaiselle tilankäytölle on ominaista, että huoneisiin tultiin jostain keskustilasta, kuten linnanpihalta, eikä ainakaan kovin monen huoneen läpi päässyt kulkemaan. Tämä näkyy hyvin Hämeen linnan pohjakerroksessa, jossa oli oma sisäänkäynti lähes jokaiseen huoneeseen. Linnojen tila oli myös jaettu hierarkkisesti. Hämeen linnan osalta on esitetty, että linnan toinen kerros oli varattu voudin ja muun arvokkaamman väen käyttöön. (Gardberg 1994:56–57) Omankin tutkimukseni mukaan näin on, mutta analyysissäni pääsin tarkempaan tulkintaan Hämeen linnan toisen ja kolmannen kerroksen tilankäytöstä. Esimerkiksi linnan koillisissä huoneissa, joista pääsi sisäkautta linnan siipien yläosien puolustustiloihin. Luoteisissä tiloista niihin ei päässyt sisäkautta. Tulkitsin tutkimuksessani, että luoteissiipi oli voudin ja hänen perheensä ja muiden arvohenkilöiden käytössä ja koillisipi ainakin ylempien linnan puolustuksesta vastaavien henkilöiden tiloja. Muutenkin luoteissiipi sopii kuvauksiin linnanherran käytössä olevista tiloista, sen yhteydessä on tulisijalla varustettuja asuinhuoneita ja privetti. 1300-luvulta peräisin olevassa kuninkaille suunnatussa ohjeessa neuvotaan, että kuninkaalla pitää olla suuri, ikkunallinen ja valoisa sali vieraiden vastaanottamiseen sekä lämpimiä asuinhuoneita perheelleen ja vierailleen (Hansson 2011:75). Vaikka Hämeen linnassa ei kuninkaita asunutkaan, heidän tapansa heijastuivat varmasti niin valtakunnan kuin yksityistenkin linnojen rakennusratkaisuissa.

Olavinlinnan tiloista on huomattavasti vaikeampaa laatia access-diagrammia kuin Hämeen linnan päälinnasta. Tähän vaikuttaa käytössä oleva lähdemateriaali ja se, että Olavinlinnan keskiaikaisista rakenteista ei ole tehty aiemmin kattavaa tulkintaa. Olavinlinnan päälinnan tiloissa on myös tehty suuria muutoksia ja osa linnan rakenteista on purettu. Esimerkiksi linnan pohjoissiiven huoneita purettiin ja sinne muurattiin tukipilareita ja välimuureja 1700-luvulla, kun linnan pohjoissivustan puolustusta parannettiin. Restauraattoreiden aikana ei täysin voitu hahmottaa pohjoissiivessä sijainneiden huoneiden rakenteita tai lukumäärää. (Sinisalo 1986:53; Olavinlinnan tutkimuskertomukset, Päälinnan pohjoissiiven huoneen D 102:n lattian kaivaus) Samoin ei ole tietoa 1700-luvulla purettujen päälinnan pihan eteläsivulla olleen rakennuksen ja eteläkulmassa sijainneen Eerikin tornin tiloista. Pihan eteläpuolen rakennuksessa on oletettu sijainneen päälinnan keittiötiloja. (Sinisalo 1986:8 ja 22–23) Olavinlinnan päälinnan länsimuurin ulkopuolella on myös voinut olla linnan varhaisimpiin rakennusvaiheisiin liittyviä rakenteita. Tutkimuskertomuksissa on maininta siellä sijainneista mahdollisesti 1500-luvulle ajoittuvista kellarista, jotka olivat jääneet 1700-luvun lopulla linnan komendantille rakennetun asunnon alle. (Knapas 1967; Ryhänen 1970; Räsänen 1970–72; Sinisalo 1976:84). Olavinlinnan kohdalla tulen kiinnittämään erityistä huomiota siihen, voiko näiden tilojen puuttumista havaita tilankäyttöanalyysissä, eli tuntuuko Olavinlinnasta puuttuvan jotain tiloja, joita Hämeen linnassa on. Olen käynyt Olavinlinnan rakenteet läpi ja laatinut niistä access-diagrammin, mutta ennen sen julkaisemista on tarkoitukseni vielä tarkentaa tutkimustani.

Alustavia viitteitä on siitä, että Hämeen linnan ja Olavinlinnan nykypäivään säilyneessä tilakokonaisuuksissa on eroja, jotka näkyvät esimerkiksi työtiloiksi mää-

rittelemieni tilojen määrässä. Olen erottanut Hämeen linnan päälinnasta 48 tutkimusajan kohtanani käytössä ollutta huonetilaa, niistä 16 kappaletta eli yli kolmanneksen määrittelin kokonaan tai osin työtilaksi. Vastaavat luvut Olavinlinnassa ovat 32 käytössä ollutta huonetilaa, joista 4 eli vähän yli kymmenen prosenttia sai määrityksekseen työtila. Työtilojen määrän erossa voikin näkyä Olavinlinnan sisäpihan eteläsivulta purettu rakennus, jossa on oletettu olleen linnan keittiön tiloja ja varmasti myös muita työtiloiksi sopineita huoneita. Hämeen linnassa keittiötilat ovat olleet pohjakerroksessa linnan koillissiivessä.

VISUAALISTA VAIKUTTAMISTA

Sen lisäksi, että linnojen sisätilaratkaisut ovat vaikuttaneet asukkaiden arkikäyttäytymiseen, linnojen rakentajat ja haltijat ovat arkitehtuurilla pyrkineet tekemään vaikutuksen ympäristön asukkaisiin, ottamaan ympäristöä visuaalisesti haltuunsa ja korostamaan asemaansa linnassa käyneille vieraille. Tähän pyrittiin luomalla linnojen saapumisreiteille vaikuttavia näkymiä ja rakentamalla korkeita, kauas näkyviä torneja, joista saattoi valvoa ympäristöä ja jotka olemassa olollaan muistuttivat ympäristön asukkaita hallitsijoistaan.

Hämeen linnan lounaissiivestä ulkonevan Kukkotornin valmistuttua päälinnaan kuljettiin linnan tornin toisen kerroksen laskusillan kautta. Draken tulkinnan mukaan kulku päälinnaan olisi tiililinnavaiheessa siirtynyt pohjakerroksen koillissiipeen, samalle paikalle missä se nytkin sijaitsee. Kukkotornin merkitys linnan kulkuyhteyksille säilyi siinäkin vaiheessa, tulkintani mukaan tutkimusajan-

kohtanani siellä oli ainoat sisätiloissa kulkevat portaat pohjakerroksesta ylempiin kerroksiin. Linnan sisäpihalla saattoi olla puisia portaita parvekekäytävälle, niistä on tietoa kirjallisissa lähteissä ja kuvia varhaisimmista kartoissa, mutta joka tapauksessa Kukkotornin kierreportailla oli keskeinen merkitys kulussa linnan pohjakerroksesta toiseen kerrokseen.

Kukkotornin pohjakerroksesta toiseen kerrokseen nousevat portaat veivät ensin pieneen eteiseen, josta pääsi Kukkotornin isompaan keskushuoneeseen, josta taas pienen eteisen kautta toisen kerroksen parvekekäytävälle. Samalla eteisen ovea vastapäätä, linnanpihan toisella puolella, avautui näkymä koillissiiven tiilikomeroon koristeltuun seinään ja komea portaali (kuva 5). Nämä piirteet ovat juuri niitä, jotka liittyvät linnanrakentajien ja

Kuva 5. Näkymä Kukkotornin parvekekäytävälle johtavalta ovelta sisäpihan yli tiilikomeroon koristeltuun koillissiiven seinään. Kuva Terhi Mikkola

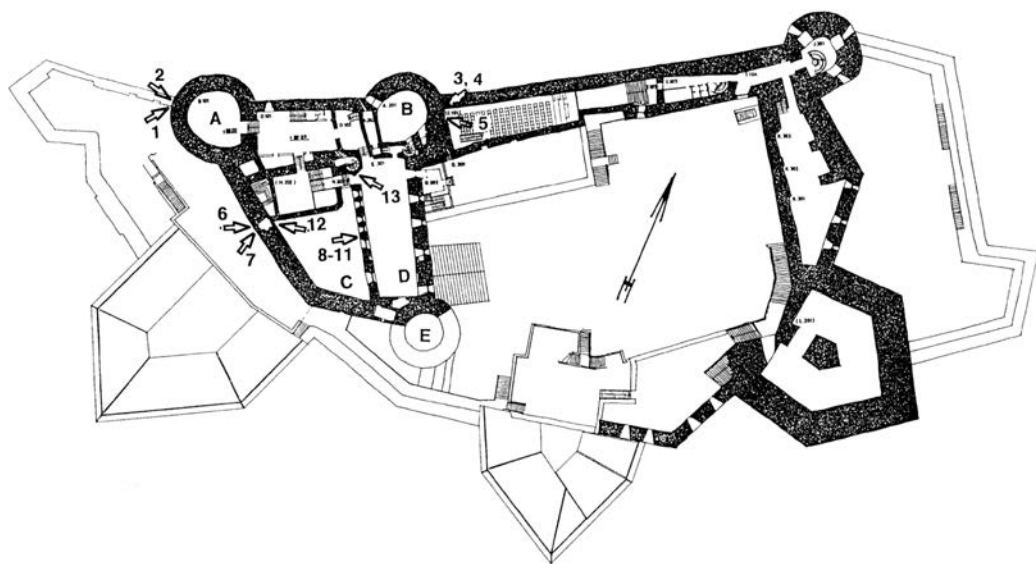
haltijoiden pyrkimykseen korostaa valtaansa ja varallisuuttaan linnaan tuleville vieraille. Reitin voi tulkita myös jatkuvan: kun parvekekäytävältä kuljettiin portaalin takana olevaan huoneeseen, johti sieltä edelleen portaikko pieneen pohjoistornin huoneeseen, josta pääsi voudin saliksi tulkitsemaani tilaan linnan luoteissiivessä. Samantyyppisiä järjestelyitä, joissa linnanherran saliin on tultu kahden odotushuoneen kautta, on havaittu muissakin linnoissa, kun on tutkittu linnojen tilankäyttöä vallan ja vaikutuksen symbolina (Dixon 1998:47-48, 55).

Myös linnoja kauempaa katsovia haluttiin muistuttaa linnan merkityksestä vallan käyttäjänä ja siellä valtaa käyttävistä henkilöistä ja heidän ominaisuuksistaan. Hämeen linnassa tällainen elementti oli linnan lounaisessa kehämuurissa olleessa fatabuuritornissa, johon oli maalattu Kristusta esittävä hahmo, jonka jalkojen juuressa oli Tott-suvun vaakuna. Maalauksen ajoituksessa ei ole varmuutta, mutta **Elias Brenner** piirsi sen 1670-luvulla, kun hän kiersi tallentamassa muistiin keskiajalta säilyneitä kuvia (Drake 2000:

43). Kuva näkyy myös **Eric Dahlbergin** *Suecia antiqua et hodierna* -julkaisuun maalaa-
massa laveerauksessa. Maalaus näkyi linnan pohjoispuolelle, jonne perustettiin kaupunki 1639 ja jossa on sitä ennen todennäköisesti ollut asutusta. Fatabuuritorni purettiin linnan myöhemmissä rakennusvaiheissa.

Olavinlinnassa linnan ulkomuureissa on säilynyt 13 paikallisesta kivistä kaiverrettu laattaa, joissa on Tott- tai Tott ja Sture sukujen allianssivaakuna (Härö 1997; Kuva 6). Niillä linnan rakennuttaja Erik Akselinpoika Tott muistutti aikalaisiaan ja tulevia sukupolvia saavutuksistaan. Vaakunat on sijoitettu tornien ulkomuureihin, päälinnan länsimuriin ja linnan sisäpihalle itäsiipeen, jossa on siiven saliin johtava portaali.

Vaakunalaatoista voisi olla hyötyä Olavinlinnan keskiajalla käytettyjen pääkulkureitien selvittämisessä. Olavinlinnan linnanportin sijaintikohta sen läntisessä kehämuurissa ei ole aivan varma. Tutkimustöiden aikaan länsimuurin mainittiin olevan heikkokuntoinen ja vaikeasti tulkittava. Muurin toisessa kerroksessa kulkee käytävä, jolla on ollut

Kuva 6. Olavinlinnan päälinnan ja esilinna. Karttaan on merkitty linnan muureihin kiinnitetyt liuskekiviset vaakunalaatat. 1-13. A = Kirkkotorni, B = Kellotorni, C = Pyhän Eerikin torni. Karttapohja Härö 1997 s. 32.

merkitystä linnan puolustuksessa ja mahdollisesti myös sisääntulossa linnaan. Länsimuurin edustalla päälinnan ulkomuurissa on saattanut olla porttirakennelmia sieltä löytyneiden kellarin pohjien ja muurinlähtöjen perusteella. Länsimuurin yläosa on kuitenkin ilmeisesti ollut rakentamaton ja siinä on ollut ampuma-aukkoja ja kivilaattavaakunoita. (Knapas 1967; Ryhänen 1970; Räsänen 1970–72; Sinisalo 1976:84)

TULEVIA TUTKIMUS- MAHDOLLISUUKSIA

Hämeen linnaa koskevassa tilankäyttötutkimuksessa tarkoitukseni oli aluksi käyttää päälinnasta löytyneitä esineitä linnan eri osien ja huoneiden käytön tulkinnassa. Totesin kuitenkin esineaineiston olevan omalle kysymyksenasettelulleni riittämätön liian vähäisen määrän ja tutkimustöiden aikaisen vaihtelevan dokumentointitarkkuuden vuoksi. (Mikkola 2005) Hämeen linnan löytöaineistoon sisältyy kuitenkin useita esineryhmiä ja yksittäisiä esineitä, joita voi käyttää tutkittaessa aikakauden esineiden esiintymistä, käyttöä ja valmistusta (Immonen 2009:48–59; Majantie 2005). Uuden arviointimahdollisuuden esinelöytöjen käyttömahdollisuuksista antavat rahalöytöjen ajoitukset, jotka on julkaistu viime vuonna (Ehrnsten 2013a). Mielenkiintoisia löytö- ja rahakeskittyymiä on esimerkiksi linnan toisen kerroksen luoteissiivestä ja koillissiivestä. Olavinlinnan löydöt ovat Hämeen linnaa huomattavasti suppeammat ja epätarkemmin dokumentoitu, enkä ole omissa tutkimuksissani niitä systemaattisesti käynyt läpi.

Myös luonnontieteelliset analyysit antaisivat mahdollisuuden linnan tilojen tarkempaan ajoitukseen. Kummastakin linnasta on tehty dendrokronologisia ajoituksia. Olavinlinnasta otetut näytteiden ajoitukset tukevat linnan

nopeaa rakentamista 1500-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle mennessä. Ajoituksissa on saatu esille myös 1500-luvun puoliväliin ajoittuvia ikkuna- ja käytävälaudoituksia. Hämeen linnasta vuonna 2004 otetuista näytteistä ei saatu keskiajalle meneviä ajoituksia, vaan ajoitetut rakenteet liittyivät myöhempiin 1500-luvun ja 1700-luvun kunnostuksiin. Hämeen linnassa on kuitenkin vielä puumateriaalia, josta voisi saada ajoituksia puunpinnasta lustot laskevalla mikroskooppilla. (Mikkola 2007; Zetterberg 1990; 2003; 2004) Uusia mahdollisuuksia linnan rakennusvaiheiden ajoittamiseen voisi tuoda myös optisesti stimuloitujen ajoitusmenetelmien soveltaminen, joita Tanja Ratilainen on käyttänyt tutkimuksessaan Hattulan Pyhän Ristin kirkon rakennushistoriasta (Ratilainen & al.). Tiilestä muuratun Pyhän Ristin kirkon ja Hämeen linnan tiililinnavaiheet on tutkimuksessa perinteisesti oletettu olevan samanaikaisia (Hiekkanen 2005).

Sen lisäksi, miten linna näyttäytyi ympäristöön ja sinne tuleville vieraille, on linnatutkimuksessa käsitelty sitä, mitä linnan ikkunoista avautui ja mitä linnan asukkaat halusivat niistä näkyvän (Creighton 2010). *Valan asuinsijat* -hankkeessa Kari Uotila on kolmiulotteisen mallinnuksen avulla osoittanut ja esittänyt kuinka Hämeen linnan pohjoistornista näkyi noin kymmenen kilometrin päähän Hattulan Pyhän Ristin kirkolle, jos niiden välillä olevalla Pyövelinmäellä ei ollut kovin korkeaa puustoa (Uotila 2009:88–89). Keski-aikaisten linnojen torneista oli hyvä näkyvyys ympäristöön, mutta pohjakerroksen ikkunat olivat puolustuksen takia sisäpihalle päin, kuten Hämeen linnassa ja Olavinlinnassakin. Olavinlinnassa tornien välissä olevien siipien toisessa kerroksessakaan ei ollut ikkunoita ulospäin, paitsi esilinnan pihalle päin olleessa itäsiivessä. Hämeen linnan toisessa ja muissa ylemmissä kerroksessa oli ikkunoita linnan ympäristöön paitsi voutin asuintiloiksi tulkit-

semassani luoteissiivessä, jonka ikkunat ovat sisäpihalle. Tämä voi johtua puolustuksellisista syistä tai luoteissiiven kohdalla linnaa ympäröineen kehämuurin korkeudesta.

Hämeen linnan ja Olavinlinnan tutkimusten syventämisen lisäksi lisätietoa keskiajan tilankäytöstä ja siihen liittyvistä kysymyksistä toisi access-analyysin soveltaminen muihinkin linnakohteisiin, paremmin nyky päivään säilyneillä restauroiduilla kohteilla, kuten Turun linnassa, ja raunioituneemmilla kohteilla, kuten Raaseporissa. Ongelmana, sekä kotimaisten että ulkomaisten, vertailukohtien etsimisessä on lähdeaineiston puute ja epätasaisuus. Säilyneiden rakenteiden ja lähdeaineiston rajoissa tehty analyysit useamman linnan tilanjärjestämisestä toisivat esille mahdollisia yhteneväisyyksiä linnojen sisätila-arkkitehtuurissa, asuin-, puolustus- sekä työ- ja keittiötilojen sijainnista, ja antaisivat mahdollisuuden pohtia, mitä tiloja osittain säilyneistä linnoista puuttuu. ♦

Terhi Mikkola, FM
termikkola@gmail.com

LÄHTEET

Arkistolähteet

Knapas, Rainer 1967. Komendantinmuuri (läntinen kehämuuri) elokuu 1967. Olavinlinnan tutkimustöiden muistiinpanot. Museoviraston arkisto.

Päälinnan pohjoissiiven huoneen D 102:n lattian kaivaus 1968:1. Olavinlinnan tutkimustöiden muistiinpanot. Museoviraston arkisto.

Ryhänen, Raija 1970. Päälinnan läntinen kehämuuri. Inventointikertomus heinäkuussa 1970. Olavinlinnan tutkimustöiden muistiinpanot. Museoviraston arkisto.

Räsänen, Pekka 1970–72. T 103-107. Komendantinrakennuksen kellarit. Kaivauskertomus 1970–72. Olavinlinnan tutkimustöiden muistiinpanot. Museoviraston arkisto.

Zetterberg, P. 1990. Dendrokronologiset ajoitukset FIM0501-53, Olavinlinnan puurakenteet. Joensuun

yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Ekologian osasto, Dendrokronologian laboratorio, ajoituseloste 51.

Zetterberg, P. 2003. Olavinlinnan puurakenteiden iänmäärittäminen osa II, dendrokronologiset ajoitukset FIM0554-FIM0564. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Ekologian osasto, Dendrokronologian laboratorio, ajoituseloste 109.

Zetterberg, P. 2004. Hämeen linnan puurakenteiden iänmäärittäminen, dendrokronologiset näytteet FIH2601–FIH2609. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Ekologian osasto, Dendrokronologian laboratorio, ajoituseloste 246: 1–9.

Kirjallisuus

Ailio, Julius 1917. Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria. *Hämeenlinnan kaupungin historia* 1. Hämeenlinna.

Andersson, Annika 1997. Spatial analysis in time. Hammershus castle. *Visions of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*. Eds. Andersson, Hans; Carelli, Peter; Ersgård, Lars. *Lund studies in medieval archaeology* 19, 645–670.

Arx Tavastica 13. Hämeenlinna-Seuran julkaisu 2009.

Creighton, Oliver 2010. Room with a view: Framing Castle Landscapes. *Château Gaillard* 24. Colloque de Stirling 2008, 37–49. Publication du CRAHM.

Dixon, Philip 1998. Design in castle-building: the controlling of access to the lord. *Chateau Gaillard XVIII*. Centre de recherches archéologiques médiévales. Université de Caen.

Drake, Knut 1968. Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Eine Baugeschichtliche Untersuchung. *SMYA* 68.

Drake, Knut 2000. Hämeen linna – kruunun linna. *Hämeen linna*, toim. Puotanen, Pirjo ja Katleena Korteso. Sulkava.

Drake, Knut 2001. Die Bauherren der Burg Hämeenlinna im Mittelalter. *Castella Maris Baltici* 3–4. Eds. Altoa, Kaur; Drake, Knut; Pospienszy, Kazimir and Uotila, Kari. *AMAF V*, 209–215.

Ehrnsten, Frida 2013a. Hämeen linnan rahalöydöt. *Numismaattinen aikakauslehti / Finsk numismatisk tidskrift* 1/2013, 8–13. http://snynumis.squarespace.com/storage/hk-385/NA_01_13_nettivedos.pdf (luettu 20.1.2014)

Ehrnsten, Frida 2013b. Olavinlinnan rahalöydöt. *Numismaattinen aikakauslehti / Finsk numismatisk tidskrift* 2/2013, 44–49. <http://snynumis.squarespace.com/storage/hk-386/nal.pdf> (luettu 20.1.2014)

Eriksdotter, Gunhild 2005. *Bakom Fasaderna. Byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk. Lund studies in Medieval archaeology* 36. Almqvist & Wiksell International.

- Fairglough, Graham 1992. Meaningful constructions – spatial and functional analysis of medieval buildings. *Antiquity* 66, 348–66.
- Gardberg, C. J; Welin, P-O. 1994. *Suomen keskiaikaiset linnat*. Keuruu.
- Hakanpää, Päivi & Nordman, Johanna 2011. *Muurien suojassa, elämää Olavinlinnassa*. Museovirasto.
- Hansson, Martin 2006. *Aristocratic Landscape. The Spatial Ideology of the Medieval Aristocracy. Lund Studies in Historical Archaeology* 2.
- Hansson, Martin 2011. *Medeltida borgar: maktens hus i Norden*. Lund, Historiska media.
- Hiekkanen, Markus 2003. Hattula Church and Häme Castle. In: Mikkola, Terhi & Vilku Anna-Maria (eds.), *At Home within Stone Walls: Life in the Late Medieval Häme Castle*. AMAF VIII, 165–168.
- Hillier, Bill & Hanson, Julienne 1984, *The Social logic of space*. Cambridge.
- Härö, Elias 1997. Steintafeln mit den Wappen der Familie Tott and der Mauer der Burg Olavinlinna. *Fennoscandia archaeologica* 14, Suomen arkeologinen seura, 31-45.
- Immonen, Visa 2009. *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600*, 2 vols. AMAF XVI.
- Johnson, Matthew 2002. *Behind the castle gate: from medieval to Renaissance*. London, New York.
- Liddiard, Robert 2005. *Castles in Context: Power, Symbolism and Landscape, 1066 to 1500*. Bollington, Windgather.
- Luppi, Päivi 1992: Hämeen linnan keskiaikainen esilinna. Julkaisematon Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston arkeologian laitos.
- Majantie, Kirsi 2005. Muotia ja mukavuudenhalua : varhaiset kaakeliuunit Hämeen linnassa. *Arx Tavastica* 12, 43–60.
- Mathieu, James R. 1999. New Methods on Old Castles: Generating New Ways of Seeing. *Medieval Archaeology*. Journal of the Society for Medieval Archaeology. Volume 43.
- Mikkola, Terhi 2001. Tilanjärjestäminen myöhäiskeskiaikaisessa Hämeen Linnassa. *SKAS* 4/2001, 14–27.
- Mikkola, Terhi 2004. Spatial organisation in the late medieval castle of Häme, Finland. In: *Castella Maris Baltici* VI. AMAF VII. Ed. Kuncevičius A, 123–130.
- Mikkola, Terhi 2005. Hämeen linnan arkeologiset esinelöydöt. *Arx Tavastica* 12, 18–42.
- Mikkola, Terhi 2007. Dendrochronological analysis and the study of space in medieval Finnish castles – Case studies of the castles of Häme and Olavinlinna. In: Immonen, Visa; Lempiäinen, Mia; Rosendahl, Ulrika (eds.), *Hortus Novus: Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. AMAF XIV, 35–42.
- Mikkola, Terhi 2012. The construction stages, research, and oldest restorations of Olavinlinna. In: Uotila, Kari; Mikkola, Terhi and Vilku Anna-Maria (eds.), *Raseborg, Olavinlinna and Häme Castles. Castella Maris Baltici* X. AMAF XVIII, 137–144.
- Ratilainen, Tanja & al. Latest Experiences of OSL Dating Method in Finnish Ecclesiastical Contexts by Tanja Ratilainen, Kari Eskola, Kari Uotila, Markku Oinonen. Poster Turussa 26.–30.8.2013 järjestetyssä Church Archaeology in the Baltic Sea Region -konferenssissa. http://www.academia.edu/4514734/POSTER_Latest_Experiences_of_OSL_Dating_Method_in_Finnish_Ecclesiastical_Contexts_by_Tanja_Ratilainen_Kari_Eskola_Kari_Uotila_Markku_Oinonen (luettu 20.1.2004)
- Richardson, Amanda 2003. Corridors of power: a case study in access analysis from medieval England. *Antiquity* 77, 373–384.
- Rosendahl, Ulrika 2007. Who requires a stone manor? Manifestation and power among the 16th-century nobility in Southern Finland. In: Immonen, Visa; Lempiäinen, Mia; Rosendahl, Ulrika (eds.), *Hortus Novus: Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. AMAF XIV, 108–117.
- Sinisalo, Antero 1966. Olavinlinnan keskiaikainen kappeli, *Suomen Museo* 73, 64–87.
- Sinisalo, Antero 1972. Olavinlinnan ulkohahmo 1475–1975. *Suomen Museo* 79, 39–59.
- Sinisalo, Antero 1976: *500-vuotias Olavinlinna*. Museovirasto. Helsinki 1976.
- Sinisalo, Antero 1986. *Olavinlinnan rakentamisen vaiheet Suuresta Pohjan sodasta nykypäiviin*. Savonlinna.
- Sherlock, Rory 2010. Changing Perceptions: Spatial Analysis and the Study of the Irish Tower House. *Château Gaillard* 24, Colloque Striling (2008), 239–250.
- Uotila, Kari 1998. *Medieval Outer Baileys in Finland. With Special References to Turku Castle*. AMAF III.
- Uotila, Kari 2009. Keskiaikainen linna arkeologisena tutkimushaasteena. *Arx Tavastica* 13. Vilku Anna-Maria; Luppi, Päivi & Myllyniemi, Seppo (toim.), 77–91.
- Uotila, Kari 2010. Medieval Castles in a Northern Forest Area. Some Finnish Case Studies. *Château Gaillard* 24, Colloque Striling (2008), 267–276.
- Vilku Anna-Maria 1998. *Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä*. *Bibliotheca historica* 31. SHS.

KUN LINNAN OLUTKELLARI SORTUI... RAASEPORI ANNO DOMINI 1558

ABSTRACT

When the beer cellar of the castle collapsed ... Raseborg Anno Domini 1558

In the Late Middle Ages Raseborg (Fi. Raasepori) was one of the most important castles in Finland. According to the traditional view it was abandoned in 1553, soon after the town and royal manor of Helsinki were established. However, a thorough study of the records kept by the bailiffs of Raseborg shows that the castle was in use again from 1556 to 1558. During the spring, probably in April 1558 an accident happened in the old castle and the ceilings above the beer cellars collapsed. As a result, already in the following summer a new royal manor was established in Ekenäs (Fi. Tammissaari), and the castle of Raseborg was abandoned.

The bailiff's records from the 1540's and 1550's reveal many interesting details about the castle. On the basis of them it is possible to identify the use of several rooms of the castle. One of the most interesting of them is the brewery, which has now been located in the northern end of the west wing of the main castle.

JOHDANTO

Keskiajan lopulla Raaseporin linna oli läntisen Uudenmaan keskus. Toisinaan se oli suoraan kruunun alaisena, toisinaan jonkun ylimyksen hallussa. Vuoden 1540 alussa kuningas **Kustaa Vaasa** peruutti "ankaran ritari" **Erik Flemingin** hallussa yli vuosikymmenen läänityksenä olleet Raaseporin linnan ja läänin verotuloineen kruunulle. Tämä oli osa kuninkaan talouspolitiikkaa, jossa linnojen ja voutikuntien hallinto siirrettiin suoraan kuninkaalle vastuullisille voudeille. Heidän tehtäviinsä kuului tarkka tilinpito voutikuntien taloudesta. Tästä lähtien voutien laatimat ns. voudintilit tarkastettiin aina tilivuoden päätyttyä Tukholmassa ja arkistoititi mahdollista tulevaa tarvetta varten. Voutikuntaudistuksen ja siihen liittyneen tarkan kontrollijärjestelmän ansiosta vuodesta 1540 eteenpäin Suomen linnojen ja läänien vaiheita on mahdollista seurata lähes vuosi vuodelta.¹

Raaseporin linna oli perustettu 1370-luvulla, mutta ennen 1540-lukua linnaa koskevat lähteet ovat hajanaisia eikä niiden pohjalta ole mahdollista hahmottaa linnan arkea. Sen sijaan vuodesta 1540 alkaen on säilynyt runsas tiliaineisto. Yhteensä linnan loppuvaiheita kuvaavia tilejä on yli 50 nideä eli muutama tuhat sivua. Ne ovat osa

¹ Tätä mahdollisuutta ovat hyödyntäneet Turun linnan osalta C.-J. Gardberg (1959), Olavinlinnan osalta Helge Pohjolan-Pirhonen (1973) ja Hämeen linnassa Anna-Maria Vilks (1998).

Kansallisarkistossa säilytettävää voudintilien kokoelmaa.

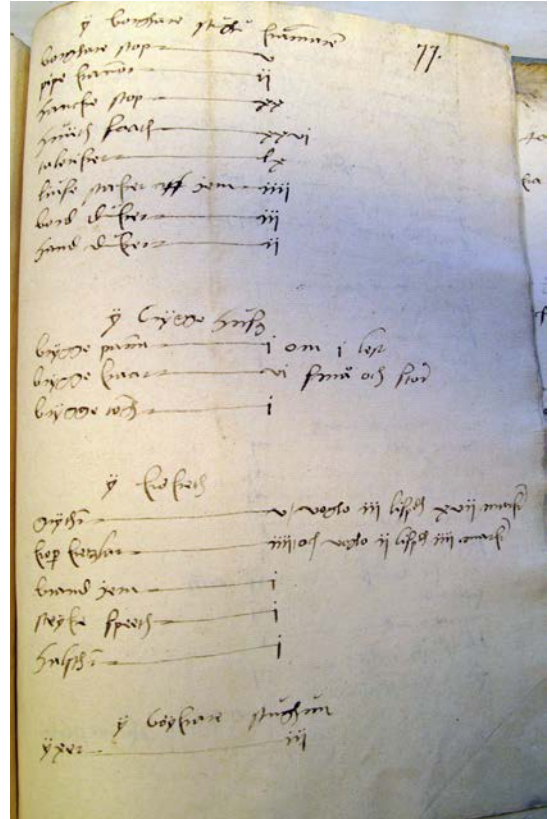
Torsten Hartman kokosi Raaseporin linnan historian ja linnassa tehdyt tutkimukset yksiin kansiin vuonna 1896. Yksi hänen tutkimuksensa peruskivistä oli Kustaa Vaasan voutien 1540- ja 1550-luvuilla tuottama tiliaineisto. Systemaattista analyysiä Hartman ei tileistä tehnyt, mutta keräsi eri vuosilta tietoa, jota käytti kokonaiskuvan hahmottamiseen. Vuonna 1991 julkaistussa Snappertunan historiassa **Knut Drake** ja **Henry Rask** hyödyntävät myös linnan tilejä, mutta kukaan ei ole käyttänyt niitä yhtä laajasti kuin Hartman. Hän loi yleiskuvan linnan loppuvuosista ja linnan hylkäämisestä vuonna 1553. Viime mainittua ei ole koskaan kyseenalaistettu (vrt. Hartman 1896, 96–100).

Kustaa Vaasan ajan voudintilien suuressa sivumassassa on Raaseporista paljon tietoa, jota tutkijat eivät ole käyttäneet. Tileistä ei esimerkiksi ole ammennettu kaikkea linnan eri huoneisiin liittyvistä tiedoista. Nyt runsaat sata vuotta Hartmanin tutkimusten jälkeen on syytä palata lähteille, linnan tilien pariin.²

AD FONTAS ... RAASEPORIN INVENTAARIOIDEN PARIIN

Vuoden 1540 alussa kuninkaan Raaseporiin nimittämä uusi vouti **Hans Jönsson** laati inventaarion Erik Flemingin kruunulle luovuttamasta linnasta. Irtaimistosta osa lueteloitiin materiaaleittain tai teemoittain, osa huoneittain tai rakennuksittain. Tämä ja muutamat muut 1540-luvun alusta säilyneet luetelot ovat tärkeimpiä linnan huoneista kertovia lähteitä.

Vuoden 1540 alussa huoneista ja tiloista eriteltiin fatabuuri (*Fatebwren*) eli vaateva-

Raaseporin inventaario vuodelta 1540. Linnantuvan kamarin, panimon, keittiön ja tynnyrintekijän tuvan esineistöä eriteltynä. (KA 2019, 17. Kuva Elina Terävä.)

rasto, linnantupa (*Borgestwffwen*), panimo (*Bryggehwwssith*), keittiö (*Stegerhwssith*) ja paja (*Smidien*) sekä erikseen vielä tynnyrintekijän työvälineistö (KA 2018, 31–33v). Luetelosta löytyy toinen 2.2.1540 päivätty versio, jossa linnantupaan merkittyjen tavaroiden säilytyspaikaksi tarkentuu sen yhteydessä ollut kamari (*borghare stughu kammaren*). Tynnyrintekijän välineistön sijoituspaikaksi määritetään nyt tynnyrintekijän tupa (*böijkare stughun*). Myös latokartano (*ladhe gårdhen*) on mainittu erikseen. Latokartanon tiedot paljastavat linnan karjatalouden laajuuden. Navetoissa oli kolme härkäparia mukaan

² Sangen perusteellisesti tiliaineistoa käyttää Elina Terävä keväällä 2014 valmistuvassa Raaseporin aselöytöjä käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan (Terävä 2014).

lukien 113 nautaa sekä 82 lammasta, 43 siikaa, 14 hanhea ja 3 työhevosta. Kyse oli talven yli ruokittavasta karjasta, ei syksyn vuotuista teurastuskautta edeltävästä maksimista. (KA 2919, 76–78.)

Seuraavana vuonna inventoitiin lähes samoin periaattein erikseen mainittuina latokartano (*Ladegorden*), keittiö (*Kökedt*), panimo (*Briggerhusidt*), fatabuuri (*Fatheburidt*) sekä pajan ja tynnyritekijän työkalut ja linnaan varastoidut tynnyrit (KA 2925, 1–3v). Näin tehtiin jälleen heinäkuun 1541 alussa, kun linna siirtyi Hans Jönssonin vastuulta hänen seuraajalleen **Arvid Olofssonille (Wildeman)** (KA 2923, 17v–20).

Inventaarioiden lisäksi tileistä löytyy satunnaisia tietoja linnan eri huoneista. Esimerkiksi rahavaroja säilytettiin yhdessä kamarissa (KA 2918, 46). Kruununkauden alussa vuosina 1540–1545 linnassa tehtiin paljon erilaisia korjaustöitä, jopa niin paljon, että se saattaa vahvistaa käsitystä linnan huonosta kunnosta hallinnanvaihdon aikaan. Vuonna 1540 laitettiin pergamentti-ikkunat linnantuvan (*Borgestugun*) neljään, voudintuvan (*Fogte stugun*) kolmeen ja vierastuvan (*Gestestugun*) kolmeen ikkunaan (KA 2918, 67). Jo seuraavana vuonna uusittiin linnantuvan ja voudintuvan ikkunoiden vasikannahat kuten myös kirjurintuvan (*Scriffuer stugen*) kolme pergamentti-ikkunaa (KA 2923, 42v). **Thomas Jonsson** Karjaan Läpin kylästä teki puolestaan neljä päivää kirvesmiehen töitä panimotuvassa – kokonaan uutta panimohuonetta ei tällöin rakennettu, kuten Hartman asian tulkitsi (KA 2922, 88v; vrt Hartman 1896, 86–87). Samana vuonna muurarit Anders ja Henrik muurasivat yhden leivinuunin perustuksineen sekä panimohuoneen ja kirjurintuvan savupiiput (KA 2922, 87; KA 2923, 28).

Linnan huoneissa tehtiin huomattavia korjaustöitä jälleen vuonna 1544. Tällöin mm. muurattiin sekä uuteen että vanhaan rouvaintupaan (*frwstuffun*) uusi savupiippu (KA

2937, 6v). Kuninkaankamariin ja sen edessä olevaan eteiseen (*Konung maket och forston framma för*) uusittiin katto, penkit ja lattia (KA 2937, 30v). Samana vuonna katettiin tuohilla uuden rouvaintuvan, yhden päivitäiskäytössä olleen tuvan (*sett stuffu*), yhden yötuvan (*Natt stuffvu*), jauhoaitan, mallasaitan, yhden uuden tallin, nuotta-aitan, yhden linnan kellarin ja yhden pienen makuutuvan (*en lithn sengh stuffvu*) katot (KA 2937, 31v; Hartman 1896, 88). Samana vuonna mainitaan myös erikseen varuskamari (*archeliett*), mutta kyseessä ei välttämättä ole yksittäinen huonetila vaan tällä voidaan tarkoittaa myös linnan asevarastoa ylipäänsä (KA 2938, 60).

Vuonna 1541 lasitettiin kuninkaankamarin (*konungz mackett*) kaksi ikkunaa (KA 2923, 29v). Vuoden 1548 inventaarioista selviää, että *kahdessa* yötuvassa on yhteensä seitsemän ikkunaa. Luultavasti tällä tarkoitettiin rouvaintupaa ja herrainkamaria, joissa oli vuonna 1544 lasitettu yhteensä viisi ikkunaa, mutta kenties myös jotain kolmatta huonetta kuten kuninkaankamaria (KA 2937, 7v; KA 2963, 65v). Herrain- ja kuninkaankamari saattavat myös tarkoittaa samaa huonetta (vrt. Hartman 1896, 88).

Raaseporissa oli vuonna 1548 takkoihin viittaavia uunipeltejä 13 kappaletta, mutta osa on kenties ollut päälinnan ulkopuolella sijainneissa rakennuksissa (KA 2937, 7v; KA 2963, 65v). Vuotuinen polttopuun kulutus linnassa vaihteli 1540-luvulla 30 ja 57 syllyn välillä. Poikkeuksena oli vuosi 1540, jolloin polttopuuta kului vain 7 syllystä, mikä yhdessä korjaustöiden kanssa antaa aiheen epäillä, että suuri osa linnasta oli Erik Flemingin kauden jälkeen ollut kylmillään. (KA 2918, 72; KA 2921, 19; KA 2934, 74; KA 2938, 57v; KA 2946, 36v; KA 2955, 24v; KA 2972, 29.)

Suurella linnassa riitti kunnostettavaa. Vuonna 1552 korjattiin vielä linnan porttituvan (*portth stuffva*) kattoa ja rakennettiin pui-

nen sauna tai pesutupa linnan luo (KA 3000, 40, 42). Korjaukset eivät päättäneet tähän, vaan seuraavana vuonna korjattiin linnantuvan uunia uusilla raudoilla (KA 3013, 31v). Tämä antaa aiheen epäillä, että Raaseporin linnaa ei sittenkään jätetty autioksi vielä vuonna 1553, kuten Hartman on tulkinnut.

Linnan inventaarioita voidaan helposti seurata aina vuoteen 1553 asti, jolloin Raasepori alistettiin kokonaan Helsingin uuden kuninkaankartanon alaisuuteen. Helsinkiin oli tarkoitus rakentaa uusi linna, joka korvaisi Raaseporin. Suuri osa vanhan linnan irtaimistoa siirrettiin jo ennen vuotta 1553 muualle, erityisesti Helsinkiin. Esimerkiksi vuonna 1551 Raaseporin vouti **Bengt Schrivare** luovutti ison osan mm. fatabuurin varastoista ja sepän välineistä **Erich Spårelle** Helsinkiin (KA 2990, 58v–59; Aalto 2012, 56–60, 86–89; Haggrén 2010).

Torsten Hartman päätteli, että Raaseporin linna oli hylätty lopullisesti jo ennen kuin **Thomas Olofsson (Wildeman)** till Tjusterby teki 25–29. marraskuuta 1553 inventaarion Raaseporin kartanolla, minne toiminta Hartmanin mukaan oli linnalta siirretty (Hartman 1896, 98–99; KA 3025, 2–6). Kirjanpito Helsingissä poikkesi hieman aiemmin Raaseporissa pidetystä, ja eri kartanoihin sijoitettua inventaariota tai tuotantoa on välillä vaikea erottaa voudintileissä toisistaan.

RAASEPORISTA HELSINKIIN

Kuningas Kustaa Vaasa kaavaili vuonna 1550 Helsingin kaupungista kilpailijaa Tallinnalle. Tavoitteena oli saada Tallinnan kautta kulkenut Venäjän ja Länsi-Euroopan välinen kauppa uudelle reitille, jonka tärkeimmäksi etapiksi kaavailtiin Helsinkiä. Uuden kaupungin tueksi perustettiin samana vuonna Helsingin kuninkaankartano, josta tuli Raaseporin linnan ja Porvoon kuninkaankartanon sijaan

koko Uudenmaan hallintokeskus. Vuonna 1550 perustettua Helsingin kaupunkia ja kuninkaankartanoa oli aluksi kutsuttu myös Helsingborgiksi eli Helsingin linnaksi. (Aalto 2012; Haggrén 2010)

Helsingin kaupallinen menestys jäi kauas toivotusta eivätkä kruunun rahkeet riittäneet uuden linnan rakentamiseen. Kustaa Vaasa vieraili vuonna 1555 Helsingissä kahdesti. Kuningas pettyi näkemäänsä. Helsinki ei ollut kehittynyt Tallinnan kilpailijaksi. Satama oli osoittautunut kehnoksi eikä linnaakaan saatu rakennettua. Jo samana vuonna Länsi-Uudeltamaalta alettiin etsiä uutta paikkaa kaupungille. Katseet kääntyivät erityisesti Siuntion Pikkalaan ja Tammisaaren läheisyyteen. Näiden suunnitelmien valmistelussa Raasepori oli sijainniltaan Helsinkiä parempi tukikohta. (Aalto 2012, 92–98.) Niinpä vuoden 1556 alussa Helsingin ja Raaseporin kartanot erotettiin jälleen selkeästi toisistaan. Helsingissä voudin virka siirtyi **Henrik Larssonilta Anders Korpille**, kun taas Raaseporin hallinnan otti haltuunsa uusi vouti **Henrich Schultz** eli **Henrik Tysk**. (Almquist 1919–1922, 448, 460.)

RAASEPORIN LINNAN PANIMO

Raaseporin linnan loppuvuosia ja elämää Raaseporissa 1540- ja 1550-luvuilla voidaan tilikirjoissa seurata linnan olutpanimon kautta. Suuri oluenkulutus turvattiin linnassa omalla oluen panolla. Toisaalta oluen tuotanto ja kulutus tarjoavat tietoa linnan asukkaista, toisaalta panimon välineistöä voidaan seurata linnan inventaarioissa.

Oluen raaka-aineena olivat maltaat eli idätetyt viljanjyvät sekä humala. Mallastaminen ja maltaiden kuivatus vaati paljon tilaa ja näyttää siltä, että Raaseporin panimotuvassa on käytetty valmiita maltaita. Sen sijaan Hämeen linnasta on tietoja, kuinka joinain vuo-

Oluenpanoa Raaseporin linnan viimeisten vuosien ajalta eli vuoden 1550 tienoilta Olaus Magnuksen kuvittamana. (Magnus 2001(1555).)

Humalaa kasvaa yhä Raaseporin linnan läheisyydessä. Kuva: Georg Haggren.

sina linnalla myös mallastettiin ohria (Vilkuna 1998, 147, 150).

Itse oluenpano keskittyi panimohuoneeseen (ru. *brygghus*). Oluenpanossa maltaista saatiin vettä lisäämällä mäskiä, jota hiljaa

kuumennettiin ja lopuksi keitettiin joko pädassa tai kuumien kivien avulla myös puuastioissa. Hehkuvan kuumia kiviä oli liikuteltava, jotta ne eivät polttaisi astian pohjaa. Keitetystä mäskistä siivilöitiin neste, jolloin saatiin ns. vierrettä. Mäskiä myös valehtiin kuumalla vedellä, jolloin vierteen määrä kasvoi. Vierendeeseen lisättiin nyt humalia ja hiiwa, joka oli perinteistä pintahiivaa. Tämän jälkeen vierre sai jäädä alkukäymisen ajaksi avoimeen vierresaaviin, josta se jatkossa siirrettiin oluttynnyreihin, joissa tapahtui ns. loppukäyminen. Tämä kesti olutlaadusta riippuen 2–6 kuukautta, minkä jälkeen olut sopi juotavaksi. (Vilkuna 1998, 150–151.)

Vuonna 1540 Raaseporin linnan panimohuoneessa todettiin olevan yksi oluenpanokattila (*Bryggeketzeler*), kuusi oluenpanoastiaa (*Bryggekär*) ja yhden panimotongit (*Brygge Tongh*) (KA 2918, 32v).³ Tonkeja käytettiin, kun panimon puuastioihin nostettiin kuumia kiviä kuumennettaessa ja keittäessä nesteitä. Vuotta myöhemmin erikseen mainittu kuparikattila tarkentuu 12 tynnyrin eli yhden lästin vetoiseksi oluenpanopannuksi, minkä lisäksi panimossa oli kolme oluenpanoastiaa ja mainitut tongit (KA 2925, 3). Sama iso pannu oli jatkuvasti linnan inventaarioissa aina 3. maaliskuuta 1553 asti, jolloin Helsingin kuninkaankartanon vouti Erich Spåre otti koko Raaseporin linnan ja sen inventaarion haltuunsa. Samalla selviää, että mainittu pannu oli muurattu alustansa. (KA 3013, 17, 19v.) Raaseporin pannu oli suuri, mutta ajan ruotsalaisista linnoista Kalmarissa oli peräti 18 tynnyrin vetoinen pannu (Thunæus 1968, 141). Suomessa esimerkiksi Hämeen linnassa oli vuonna 1548 muurattu pannu, joka veti seitsemän tynnyriä (KA 3700, 71). Itse panimo oli Hämeen linnassa ainakin 1500-luvun puolivälissä Vanajaveden rannassa (Vilkuna 1998, 150).

³ Oluenpanosta 1540–1550-luvun linnoissa ja kuninkaankartanoissa ks, Thunæus 1968, 119–143.

Henrik Tyskin astuessa toimeensa Raaseporissa tehtiin tammikuun 4. päivänä 1556 jälleen inventaario. Se paljastaa, että Raaseporissa oli yhä paljon tavaraa, josta iso osa vanhaa ja huonokuntoista. Myös tässä inventaariossa on aivan samalla tavalla kuin 1540-luvulla eritelty mm. fatabuuri, keittiö, panimo, paja, tynnyrintekijän välineistö ja tammiset oluttynnyrit. Keittiössä oli mm. särkynyt pata, vanhoja kuparikattiloita ja vanha halsteri. Panimossa oli yhä sama yhden lästin eli 12 tynnyrin vetoinen paikoilleen muurattu pata, puolentoista tynnyrin vetoinen vanha panimokattila, tulitongit eli panimotongit, kolme oluenpanoastiaa (4, 7 ja 9 tynnyrin vetoiset) ja kaksi siivilää. Tammitynnyreitä Raaseporissa oli nyt peräti 1236 kpl. (KA 3047, 31–39.) Tileistä voidaan päätellä, että toisin kuin kirjallisuudessa on esitetty, Raaseporin linna oli yhä käytössä!

TYNNYRIEN KERTOMAA

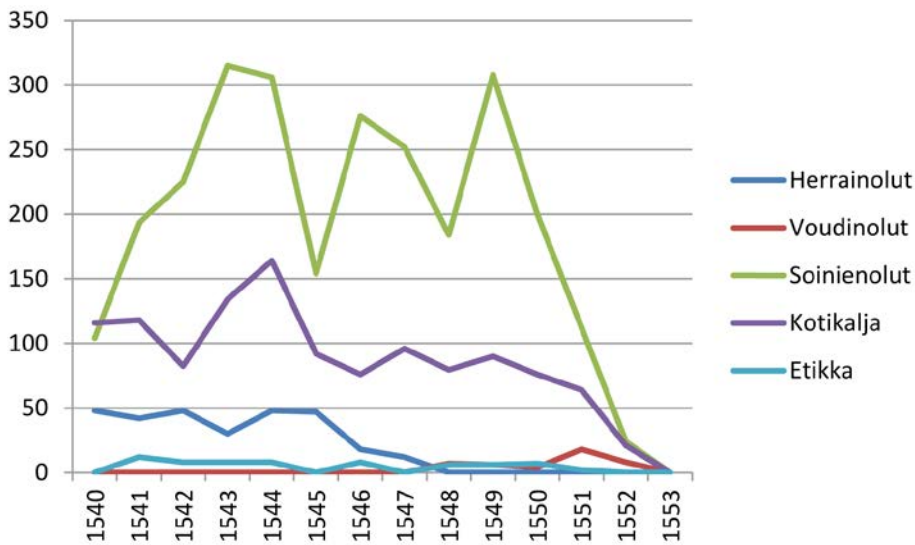
Vuoden 1542 alun tileistä selviää, että Raaseporin linnan inventaarioissa mainittuja oluttynnyreitä säilytettiin kellarissa (*kiellarren*). Siellä oli tällöin kaksi hyvin suurta tammitynnyriä, toinen kolmen ja toinen peräti viiden tynnyrin vetoinen ja lisäksi 20 kahden tynnyrin vetoista tammitynnyriä (*Ekefatt*). Tavallisia tammitynnyreitä oli 2 lästin 10 tynnyrin verran eli yhteensä 34 kappaletta. Lisäksi kellarissa oli 13 mäntypuista tynnyriä. Yhteensä kellarissa oli siten 47 tavallista ja 22 suurta tynnyriä. (KA 2929, 19v–22)

Tynnyrit muodostivat tärkeän osan sekä linnan että ylipäänsä kruunun säilytys- ja kuljetuskapasiteettia. Raaseporissa tynnyrien tarve turvattiin pitämällä linnassa omaa tynnyrintekijää verstaineen. Vuosina 1540 ja 1541 linnassa asui Petter Tunnbindare. Vuonna 1543 hänen seuraajakseen tuli Marcus Böckare eli Tunnbindare, joka pysyi linnan

palkkalistoilla aina vuoteen 1558 asti. Esimerkiksi vuonna 1550 hän valmisti renkinsä kera 279 tynnyriä ja vuotta myöhemmin 174 tynnyriä. Nämä hän teki lepästä, kuusesta ja männystä kuten myös 166 tynnyriä vuonna 1552. Tällöin Marcus valmisti myös 16 tammitynnyriä. Tammen merkityksestä tynnyrien raaka-aineena kertoo se, että Hämeen linnaan hankittiin tätä varten tammilautoja aina Tanskasta saakka. Tammitynnyrit oli tarkoitettu nesteiden, lähinnä oluen säilytykseen, mutta Raaseporin tilit paljastavat, että niissä kuljetettiin toisinaan myös voita ja rasvaa. Pehmeästä kotimaisesta puusta valmistettuja tynnyreitä käytettiin yleensä kuljetettaessa mm. kalaa ja voita. Suurin osa vuosittain valmistetuista tynnyreistä kulkeutui kruunun kuljetusten mukana pois linnalta, erityisesti Tukholmaan. Muualle vietyjen ohella merkittiin vuosittain poistoina muutamia *kellarissa* lahonneita vanhoja tynnyreitä. (KA 2973; Vilkuna 1998, 151.)

Keskiajan ja uuden ajan taitteen mittayksiköistä nesteiden säilytykseen tarkoitettu Tukholman tynnyri jakautui 48 kannuun (á noin 2,6 litraa) ja oli vetoisuudeltaan noin 125 litraa. (Thunæus 1968, 363.) Vielä 1500-luvun puolivälissä mittayksiköt vaihtelivat eri puolilla valtakuntaa. Tukholman mittoja voidaan käyttää suuntaa antavina tietoina, kun Raaseporin tynnyrin täsmällistä vetoisuutta ei tunneta.

Tynnyreiden tärkeimpiä käyttötarkoituksia oli oluen säilytys. Olut tarjosi keskiajalla ja 1500-luvulla juoman ohella linnan väelle merkittävän ravinnon- ja energianlisan. Monet ruotsalaiset historiantutkijat kuten **Eli F. Heckscher** ovat jo varhain kiinnittäneet tähän huomiota (Heckscher 1935, 96–97; Thunæus 1968, 119–122). Esimerkiksi vuonna 1541 Raaseporin linnassa oli 5½ kuukauden ajan neljä nihtiä, jotka saivat viikoittain yhden tynnyrin soininolutta juodakseen (KA 2923, 46). Siitä riitti jokaiselle 12 kan-

Kaavio 1. Oluentuotanto Raaseporin linnassa tynnyreinä vuosina 1540–1553. (Lähde: KA Raaseporin linnan tilit v. 1540–1553.)

nua eli runsaat 30 litraa, siis noin 4–4½ litraa päivässä, mikä vastaa tuon ajan normaalia kulutusta (vrt. Heckscher 1935, 92ff ; Thunæus 1968, 119–122).

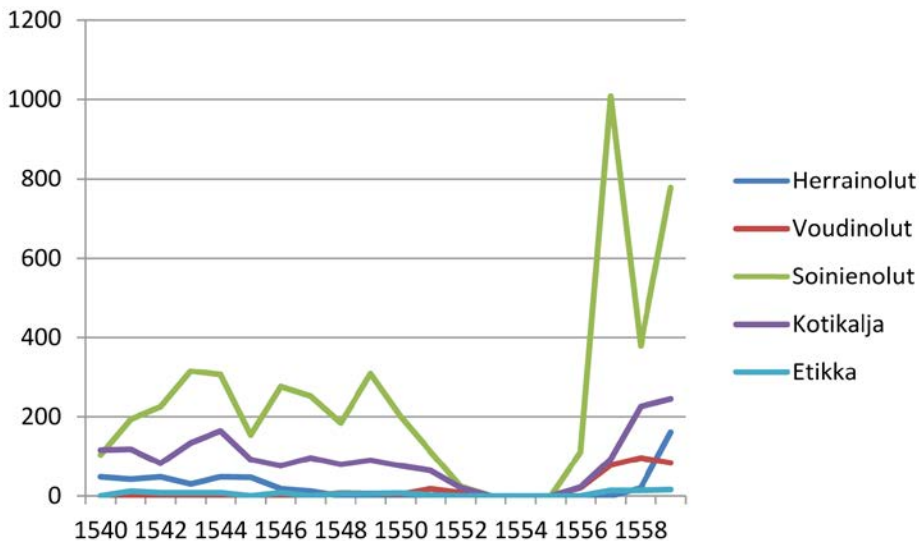
Yksi linnan tuhansista tynnyreistä on säilynyt. Vuoden 1967 kaivauksissa kaakkoisen esilinnan itäpuolelta löytyi nimittäin pieni 38 cm korkea tynnyri, jonka pohjan halkaisija oli 22 cm (KM 65079:113). Tämä Raaseporin kaivauksissa talletettu pieni tynnyri on tuskin ollut oluttynnyri, sillä se on ollut vetoisuudeltaan vain noin 13 litraa eli viisi kannua.

Oluita oli monia erilaisia. Keskiajan ja 1500-luvun yhteiskunta oli hierarkkinen, mikä konkretisoitui oluessa ja leivässä. Parhaat oluet ja leivät, herrainolut ja herrainleipä, oli varattu ylhäisimmille ja vaikutusvaltaisimmille, kun taas palkolliset saivat tyytyä kaljaan ja halvimpaan leipään.

Parasta oli herrainolut (*herreöl*), jonka valmistamiseen käytettiin eniten niin humalia kuin maltaitakin. Seuraavaksi parasta oli voudinolut (*fogdeöl*). Asemiesten ja suuren osan linnan väestä oli tyytyminen soinienuueen (*svenneöl*). Halvinta oli kalja (*spisöl*).

Jonkin verran sitä parempaa olivat laivaolut (*skeppsöl*), jota Raaseporissa oli vain poikkeuksellisesti, ja virkaolut (*ämbetsöl*), jota valmistettiin Tammisaaressa vuonna 1559. Lisäksi aterioilla käytettiin ruoanvalmistuksessa oluesta valmistettua etikkaa (*ättika*), mistä mm. **Olaus Magnus** mainitsee (Magnus 2001 (1555), 605). Vuonna 1540 linnassa juotiin 49 tynnyriä herrainolutta, 130½ tynnyriä soinienuolutta, 136½ tynnyriä laihaa kaljaa ja 3 tynnyriä koiruoholla maustettua olutta (*malörtsöl*) 3 tynnyriä. Etikan kulutus oli 6½ tynnyriä. Yhteensä oluita kului vuonna 1540 noin 325 tynnyriä eli lähes tynnyri päivässä. Lisäksi olutta tarvittiin erityisesti laivojen muonittamiseen. (KA 2918, 64v–66. Eri olutlaaduista ks. esim. Thunæus 1968, 119; Vilkuna 1998, 151. Etikasta ks. Vilkuna 1998, 151.)

Oluen tuotanto linnassa vaihteli jonkin verran eri vuosina. Kaavioon 1 on koottu tiedot eri oluiden tuotannosta Raaseporissa. Kaaviosta näkyy hyvin selvästi linnan talouden kasvu 1540-luvun alussa ja koko linnan alasajo 1550-luvulle tultaessa.

Kaavio 2. Eri oluiden tuotantomäärät tynnyreinä Raaseporissa ja Tammsaara v. 1540–1559. (Lähde: KA Raaseporin tilit v. 1540–1558.)

Oluenpano oli jatkuvaa työtä. Vuoden 1558 keväältä ja kesältä on 20.3. ja mikkelinpäivän väliltä säilynyt tieto kuukausittain valmistetuista olutmääristä. Viiden ensimmäisen kuukauden aikana valmistettiin voudinolutta 3 t, soiniolutta 12 t ja kaljaa 7 t kuukaudessa. Elokuussa pantiin 6 t voudinolutta ja 11 t kaljaa sekä peräti 48 t soiniolutta. Viimeisen kuukauden määrät olivat vielä suurempia (voudinolutta 20 t, soiniolutta 65 t ja kaljaa 39 t), ja nyt valmistettiin myös 2 t herrainolutta. Viiden ensimmäisen kuukauden tiedot kertovat, että normaali oluentuotanto Raaseporissa oli vuonna 1558 kuukausittain 22 tynnyriä (á 48 kannua eli noin 125 l). Elo-syyskuun korkea kulutus liittyi rakennustöihin Tammsaara. (KA 3127, 15, 20, 24, 27v, 32, 36v, 44.) Raaseporilla oli nyt myös uusi rooli kuninkaankartanojärjestelmään kuuluvana tuotantokeskuksena, mikä näkyy myös valmistetun oluen määrissä (ks. kaavio 2). Muista Suomen linnoista voidaan todeta, että Hämeen linnassa valmistettiin viikoittain keskimäärin 30 tynnyriä olutta (Vilkuna 1998, 151).

RAASEPORIN KARTANON ARVOITUS

Torsten Hartman päätteli, että Raaseporin linna hylättiin huonokuntoisena vuonna 1553. Tulkinta perustuu pitkälti siihen, että Raaseporia ei tileissä enää kutsuttu linnaksi (*slott*) vaan kartanoksi (*gård*). Hartman päätelee, että linnan sijaan toiminta oli sijoitettu linnan ulkopuolella olevaan kartanoon. Hartmanin päätelmiä voi pitää ylitulkitana. Vuoden 1556 inventaario vastaa rakenteeltaan ja sisällöltään 1540-luvun inventaarioita. Sama pätee vuosien 1556–1558 tileihin.

Vuoden 1556 tilanteen taustan selvittämiseksi on syytä palata muutama vuosikymmen ajassa taaksepäin 1520-luvulle. Raaseporin linna oli tanskalaisvaltaa vastaan käydyn sodan jälkeen ollut niin huonossa kunnossa, että kuningas Kustaa Vaasa aikoi vuonna 1527 hylätä sen ja rakennuttaa uuden linnan paremman vesiyhteyden ääreen Tammsaaraan. Kenties Raasepori oli vaurioitunut piirityksessä syksyllä 1520, kun se siirtyi kuninkas Kristian II:n kannattajien haltuun. Tätä todennäköisempää on, että taisteluja on käy-

ty vuonna 1523, jolloin Kustaa Vaasaa tuke-
neet ruotsalaiset valtasivat linnan. (Hartman
1896, 69–72; FMU 6376).

Perimätieto kertoo, että linna on tuhoutu-
nut, kun tanskalaiset olivat päässeet yön pi-
meydessä vetämään tykkinsä Uvalabergetille
ja ampuneet sieltä käsin linnan muurit rikki.
Kyseinen kallio on kolmisen kilometriä lin-
nalta etelään, joten sieltä ei ole yltänyt ampua
linnalle asti. Sen sijaan vihollisen joukot ovat
saattaneet löytää Uvalabergetin kautta tiensä
linnan eteläpuoliselle Mjölckbackan kalliolle,
josta on voitu ampua ylhäältä käsin kohti lin-
naa. **J. E. Wefvar** liittää tiedon 1500-luvun
loppuun, mutta Suomen rannikoilla ei ole
ollut tanskalaisten hyökkäyksiä 1520-luvun
alun jälkeen. (Wefvar 1879, 24.) Jos tarina
liittyy todellisiin tapahtumiin, ne ajoittuvat
joko vuoteen 1520 tai 1523. Mahdotonta ei
ole, että hyökkääjät ja puolustajat ovat 350
vuoden aikana sekoittuneet kansan muistissa
eli tanskalaiset ovat voineet olla linnan puo-
lustajia yhtä hyvin kuin hyökkääjiä.

Ensimmäinen Kustaa Vaasan nimittämä
Raaseporin läänin vouti **Lasse Kurki** näyt-
tää asuneen Raaseporin latokartanossa (*Ras-
borgss ladegordh*), josta hän vuonna 1523
lähetti päiväamättömän kirjeen Tallinnaan
(FMU 6144). Seuraava vouti **Nils Grabbe**
päiväsi 21.11.1525 Tallinnaan lähettämän-
sä kirjeen puolestaan Raaseporin kartanolla
(*Rasborgss gardh*) (FMU 6257). Myös laa-
manni Erik Fleming vieraili vuonna 1527
Raaseporin kartanolla (*Rasborgz gårdh*)
(FMU 6337). Elokuussa 1530 kävi puoles-
taan kuningas Kustaa Vaasa Raaseporin ku-
ninkaan- ja kruununkartanolla (*vår och cro-
nones gård Rasseborgh*) (FMU 6530).

Raaseporin latokartanon, Raaseporin
kartanon ja Raaseporin linnan suhde aihe-
utti Torsten Hartmanille päänvaivaa. Lato-
kartanolla on tarkoitettu linnaan liittynyttä
maataloustalouskeskusta, jonka navetoissa
oli linnan karja ja josta käsin linnan peltoja

viljeltiin (vrt. Vilkuna 1998). Kruunun jo-
kaisen suuren keskuslinnan alaisuudessa oli
keskiajan lopussa vähintään yksi latokartano,
ja sellaisena voidaan pitää myös Kuusistossa
piispanlinnan vieressä ollutta Kuusiston kar-
tanoa. Raaseporin latokartano sijaitsi noin
kilometrin linnalta pohjoiseen, missä yhä ny-
kyään on Raaseporin kartano tonttimaineen.
Siellä olivat myös Latokartanon pellot (*La-
dugårdså kern*) ja niityt (*Ladugårdsängen*),
jotka mainitaan useaan otteeseen 1540-luvun
voudintileissä.

Raaseporin latokartano voidaan mää-
rittää täsmällisesti. Sama pätee Raaseporin
linnaan: sillä on tarkoitettu itse linnaa. Ra-
aseporin kartano sen sijaan aiheuttaa epäsel-
vyyttä. Onko sillä tarkoitettu latokartanoa,
varustamatonta linnaa vai jotain muuta?
Hartman ehdottaa, että kartanolla olisi tar-
koitettu välittömästi huonokuntoisen linnan
itäpuolella olevalle kukkulalle (Stallholmen/
Linnanmalmi tai Slottsmalmen/Tallisaari)
perustettua kartanoa, joka olisi koostunut
lähinnä puurakennuksista (Hartman 1896,
95).

Hartman korostaa, että jo Nils Grab-
be piti linnan sijaan residenssiä Raaseporin
kartanossa (Hartman 1896, 71). Kirjallisten
lähteiden pohjalta on epätodennäköistä, että
linna olisi ollut käytössä 1520-luvun lopul-
la, jolloin sen korvaajaksi suunniteltiin uutta
Tammisaareen rakennettavaa linnaa. Uusi
linna jäi vain suunnitelmaksi. Vuonna 1540
vanha linna oli jälleen käytössä, sillä Raase-
porin vuoden 1540 tilit liittyvät nimenomaan
linnaan. Luultavaa on, että Raaseporin läänin
ollessa koko 1530-luvun Erik Flemingin hal-
lussa tämä on kunnostanut linnan ja ottanut
sen jälleen käyttöön. Linnan kunnostamisen
kustannukset voisivat myös selittää, miksi
Fleming sai 1530-luvun lopussa pitää Länsi-
Uudenmaan läänityksenään, kun koko muu
Suomi oli jo suoraan kruunun alaisuudessa.
Silti vuosien 1540–1544 tilien mukaan lin-

nassa jouduttiin yhä tekemään huomattavia kunnostustöitä.

Hartman korostaa, kuinka 1550-luvun alussa ja etenkin vuoden 1553 jälkeen Raaseporista puhutaan 1520-luvun lopun tapaan linnan sijaan kartanona (Hartman 1896, 94–99). Monet tileistä löytyvät maininnat varmistavat, että Raaseporin kartanolla ei tällöin tarkoitettu latokartanoa. Esimerkiksi tammi-kuussa 1556 tehdyssä inventaariossa yhdestä pienestä kuparikattilasta todetaan muista kattiloista poiketen, että se on latokartanossa (KA 3047, 33). Vastaavasti vuodelta 1558 säilyneissä ruokailijoiden tileissä mainitaan erikseen latokartanolla syönyt väki (ks esim. KA 3127, 16).

Kartano-käsitettä tarkasteltaessa on syytä muistaa 1550-luvun historiallinen konteksti. Vuonna 1556 kuningas Kustaa Vaasa oli alkanut uudelleen organisoida kruunun voutikuntahallintoa. Erityisesti Suomeen perustettiin pieniä muutaman pitäjän kokoisia voutikuntia, joista useimpien keskuksiksi perustettiin kuninkaankartano. Näin tapahtui myös Raaseporissa, joka vuoden 1556 alussa erotettiin Helsingin kuninkaankartanon alaisuudesta. Raaseporin kartanosta tuli Karjaan, Pohjan ja Tenholan pitäjät käsittänyt voutikunta. Luultavasti Raaseporilla ja myös Raaseporin kartanolla tarkoitettiin vuoden 1553 jälkeen linnaa ja siihen liittynyttä talouskeskusta. Kun vuosien 1556–1558 voutintilejä tarkastellaan yksityiskohtaisesti, paljastuu, että Raaseporia kutsutaan vain muutaman kerran kartanoksi (ks esim. KA 3054,2) ja niistäkin osa on jälkikäteen Tukholmassa kuninkaan laskukamarissa tehdyissä tilintarkastuksissa (ks. KA 3122, 53). Toisaalta vielä syksyllä 1556 laivuri **Olof Nylänning** kutsuu Henrik Tyskiä Raaseporin *linnan* voudiksi (KA 3056, 28v). Yleensä Raaseporia kutsutaan vuosina 1556–1558 vain Raaseporiksi ilman mitään tarkennetta. Luultavasti huonokuntoinen ja aseistamaton linna miellettiin kartanoläänin

keskuksena toimivaksi kuninkaankartanoksi, joita samaan aikaan perustettiin useita kymmeniä eri puolille Suomea.

Ei ole poissuljettua, että osa linnaan ja kartanoon liittyvistä rakennuksista olisi sijainnut linnan muurien ulkopuolella esimerkiksi läheisellä Slottsmalmenilla, josta vuosien 2008 ja 2009 kaivauksissa löytyi rakennusten jäännöksiä (Haggrén, Jansson, Hoppa & Knuutinen 2010; Knuutinen 2012a, idem 2012b). Esimerkiksi vuonna 1557 Raaseporiin rakennettiin hirsistä ja lankuista kolme tupaa, kaksi porstuaa sekä yksi tai kaksi keittiötä ja aittaa, joihin muurattiin yhteensä kolme savupiippua (KA 3081, 59v–60v). Kyse on joko esilinnoissa tai linnan muurien ulkopuolella, todennäköisimmin "Stallholmenilla" tai "Slottsmalmenilla" sijainneista puurakennuksista.

Edellä voitiin todeta, että eri vuosien inventaarioita vertaamalla voidaan päätellä, että esimerkiksi panimo ja keittiö sijaitsivat vuonna 1556 samoissa linnan huoneissa, joissa ne olivat olleet 1540-luvulla. Seuraavana vuonna linnan yhteyteen nousi puurakennuksia ja luultavasti niitä oli siellä ollut jo aiemmin. Latokartano talouskeskuksineen käsitettiin sen sijaan kartanon alaisena omana kokonaisuutena, jonka rakennukset ja talouskeskus sijaitsivat erikseen.

Linna oli vuonna 1556 yhä käytössä, mutta sen kohtalo oli avoin. Kuningas Kustaa Vaasa ja Juhana-herttua etsivät uutta paikkaa kaupungille, kuninkaankartanolle ja mahdollisesti jopa linnalle Vantaanjokisuussa sijaitsevaa Helsinkiä korvaamaan.

VANHAN LINNAN JOUTSENLAULU

Vuoden 1556 alussa Raaseporista oli jälleen tullut voutikunnan keskus. Vuosien 1556 ja 1557 tilit paljastavat, että elämä Raaseporissa jatkui lähes samaan tapaan kuin ennen

Helsingin perustamista vuonna 1550. Myös väkeä linnassa oli lähes yhtä paljon kuin monina 1540-luvun vuosina. Vuonna 1557 heitä oli 18 henkeä, kuten oli ollut esimerkiksi jouluna 1542. Vouti Henrik Tyskin ohella väkeen kuului mm. kirjuri **Henrik Larsson**, joka oli ollut Raaseporissa yhtäjaksoisesti jo vuodesta 1540. Linnassa oli 1540-luvun tapaan myös oma kappalainen. Tehtävää hoiti nyt herra **Nils**, joka vuonna 1558 sai avukseen **Bertil**-nimisen papin. Raaseporissa oli vanhojen hyvien aikojen tapaan oma kokki ja juomanlaskija sekä tietysti muutama huovi, joista yksi oli kuulunut linnan väkeen jo 1550-luvun alussa. (Ks. esim. KA 3123 s. 1–4.) Kaikki oli melkein kuin ennenkin, mutta ei aivan. Yksi merkittävä ero oli – linnan asevarastot ammottivat tyhjinä. Puolustuksellista funktiota Raaseporilla ei enää ollut. (vrt. Terävä 2014.) Lähimmät varustukset olivat Helsingin kuninkaankartanolla (Haggrén 2010).

Kustaa Vaasan kaavailema uusi kaupunkihanke viivästyí vuonna 1556, kun kuningas nimitti toiseksi vanhimman poikansa **Juhanan** Suomen herttuaksi. Kaupunkikysymyksen ratkaiseminen siirtyi osin Juhana-herttualle. Raaseporin lääni ei kuulunut Juhanan alkuperäiseen herttuakuntaan, vaan se liitettiin tähän vasta vuotta myöhemmin eli 7.9.1557 (Blomstedt 1921, 314). Nyt, kun Tammissaari oli osa Juhanan herttuakuntaa, hän alkoi herättää Helsingin perustamisen myötä lakkautettua kaupunkia jälleen eloon. Osa Tammissaaresta pakolla Helsinkiin muutaneista porvareista palasi takaisin. Juhanalla oli myös suunnitelmia uudisrakentamisesta. Sitä ennen hän halusi saada Raaseporiin uuden voutin.

Kustaa Vaasan vuoden 1556 alussa Raaseporin voudiksi nimittämä Henrik Tysk syylistyi lyhyen voutikautensa aikana erilaisiin rikkomuksiin, ja vuonna 1558 häntä vastaan esitettiin vakavia syytöksiä (BFH 471). Jo 6.11.1557 Juhana-herttua nimitti **Ture Olofs-**

sonin (Soop) uudeksi voudiksi, mutta tämä ei koskaan astunut virkaansa, vaan Tysk jatkoi Raaseporissa kevääseen 1558 asti. Juhanan uusi vouti **Joen Nilsson** otti linnan ja voutikunnan vastaan 20. maaliskuuta 1558. (Almqvist 1919–1922, 448; Leinberg 1891, 24; KA 3124, 1.)

Helsingin aiheuttaman pettymyksen jälkeen Raaseporia oli ilmeisesti ajateltu vain väliaikaiseksi ratkaisuksi siksi aikaa, kun uutta paikkaa kaupungille ja hallintokeskukselle valittiin. Saapuessaan Raaseporiin maaliskuussa 1558 Joen Nilsson ajatteli ehkä, että hän jää linnan viimeiseksi voudiksi. Tapaa ja syytä sille, miksi näin kävi, hän tuskin saattoi arvata. Historian lehti oli dramaattisesti kääntymässä: keväällä 1558 vanhan linnan rakenteet alkoivat antaa myöten. Tämän seurauksena linnan holvaus sortui ja olutkellarin katto romahti tynnyrien päälle. Joen Nilssonin tileistä selviää, kuinka yli 30 tynnyriä linnan parhaita oluita ja arvokasta etikkaa valui tynnyrien särkyessä maahan. Herrainolutta katosi kivimassojen alle 7 tyn-

Päälinnan eteläsiivessä olevan ritarisalin linnantuvan alla oleva alkujaan holvattu kellari. Keskellä näkyy holvauksen tukipylvään perusta, kuvan yläreunassa kaksi pilasterin perustusta, jotka ovat jakaneet huonetta. Luultavasti tämä huone on linnan olutkellari, joka sortui keväällä 1558. Kuva: Georg Haggrén.

nyrillistä, voudinolutta 23 tynnyrillistä ja etikkaa 2½ tynnyrillistä. Luultavasti samassa onnettomuudessa vaurioituivat myös ne kolme tinakannua, kuusi tinavatia ja käsienpesuvati, jotka Joen Nilsson vielä vuonna 1558 korjautti Tallinnassa. (KA 3125, 16, 19v–20.) Raaseporin linna oli auttamatta tullut käyttöikänsä päähän.

Raaseporin linnan kaivauksissa 1890-luvulla paljastui runsaasti jälkiä tulipalosta. Linnaa vuonna 1890 kaivanut **Magnus Schjerfbeck** kuvaa, kuinka kaikkialla päälinnassa romahdusmassojen alta paljastui tulipalossa hiiltyneitä puurakenteita. Hänen havaintojensa mukaan jopa osa tiilistä oli alkanut sulaa tulipalon ankarassa kuumuudessa. (Hartman 1896, 104; Schjerfbeck 1891, 14). Vuoden 1558 voudintileissä ei ole mitään, mikä viittaisi tulipaloon. Niissä kerrotaan ainoastaan kellarien sortumisesta. Kaikesta päätellen hylätyssä linnassa on ollut pian kesän 1558 jälkeen tulipalo, joka täydensi romahduksen aiheuttaman tuhon. Nopeasta raunioitumisesta kertoo myös se, että jo vanhimmassa linnaa kuvaavassa piirroksessa **Samuel Brotheruksen** konseptikartalla vuodelta 1695 suurten puiden on kuvattu nousevan linnan sisältä sen muurien ylle aivan samaan tapaan kuin 1800-luvulle ajoittuvissa kuvissa linnasta (KA: MHA Karjaa 4: S. Broterus 1695, Barsgård, konseptikartta).

Raaseporissa vuonna 1558 tapahtunut onnettomuus joudutti Tammisaarta koskevia suunnitelmia. Kellarien sortumisen täsmällistä ajankohtaa emme tiedä, mutta se on tapahtunut 20. maaliskuuta ajoittuneen voudin vaihtumisen jälkeiseen aikaan. Luultavasti onnettomuus sattui huhtikuussa, kun jäätyneet rakenteet olivat sulaessaan alkaneet antaa periksi. Tähän viittaa myös se, että 2. toukokuuta kuningas Kustaa Vaasa

kehotti poikaansa aloittamaan uuden rakennuksen pystyttämistyöt Tammisaaressa. (GR 1558 s. 175)

Joel Nielssonin tilit paljastavat, että elokuussa Tammisaaressa alettiin kiivaasti rakentaa uutta kuninkaankartanoa. Nyt ei ollut kyse vain parista tuvasta vaan isosta kartanokeskuksesta, johon nousi jo samana syksynä 18 tupaa ja kolme kivikellaria. Työstä vastasi kuusi muuraria ja vähintään nelisenkymmentä kirvesmiestä apunaan talonpoikia, joiden työpanos oli yli 5000 päivätyötä. Kirjeiden päiväyksistä päätellen vouti Joel Nilsson siirtyi Raaseporista Tammisaareen heinäkuun lopulla 1558. (KA 3125, KA 3126.)

Tammisaaren (*Ekenäs*) eli Uuden Raaseporin (*Nya Raseborg*) kuninkaankartanosta tuli voutikunnan uusi keskus. Linnan latokartanosta muodostettiin puolestaan Tammisaaren kuninkaankartanon alainen latokartano ja Raaseporin linnaan kuuluneen suurtilan uusi keskus, jota kutsuttiin nyt nimellä Vanha Raasepori (*Gamla Raseborg*).

LINNAN HUONETILAT TILEISSÄ JA TODELLISUUDESSA

Raaseporin tilien uusi tarkastelu paljastaa linnan tuntemattomaksi jääneen viimeisen käyttövaiheen ohella monia yksityiskohtia linnan huonetiloista. Siitä huolimatta, että päälinnan alakerta on kaivettu kokonaan esiin jo vuonna 1893, näitä tietoja ei ole juuri lainkaan verrattu linnan raunioon. Huoneiden tulkinnassa on syytä korostaa sitä, että 1540- ja 1550-lukujen tileistä voidaan tehdä päätelmiä ainoastaan huoneiden viimeisestä käyttövaiheesta. Myös kaivaushavainnoissa juuri tämä vaihe näkyy parhaiten.⁴ Tulkintoja vaikeuttaa linnan seinien raskas restaurointi, seinäpintojen

⁴ Wefvar (1879, 26–29) kuvaa varsin seikkaperäisesti Raaseporin linnan raunioita 1870-luvulla eli ennen vuonna 1890 alkaneita kaivauksia. Wefvarin kuvauksen monia yksityiskohtia on kuitenkin vaikea sijoittaa raunioon.

Päälinnan piha kuvattuna eteläisen siiven oviaukosta. Vasemmalla läntinen siipi ja siinä perimmäisenä panimo, keskellä pohjoisen tornin alakerta ja oikealla itäinen siipi, jossa taimpana erottuu keittiöön vievä ovi. Kuva: Georg Haggrén.

kivistä vain harvat ovat alkuperäisellä paikallaan. Linnan keittiö tai pakari on sijoitettavissa päälinnan itäsiiven pohjoisimpaan huoneeseen. Sitä esiin kaivettaessa vuosina 1890 ja 1893 paljastui uuni, joka oli kooltaan niin iso, että siihen olisi Hartmanin sanoin mahdunut vaikka kokonainen härkä kypsennettäväksi. Hartman epäili, että tämä olisi ollut sama leivinuuni, jonka rakentamisesta on tieto vuoden 1541 tileissä. Uuni oli löydettyessä ehjä, mutta sen katto romahti vain muutama päivä myöhemmin. Samasta huoneesta löytyi myös 1500-luvun punasavipatojen palasia (KM 2801:20) sekä keittiötarpeiksi tulkittuja rautaesineitä. Keittiötulkintaan ovat 1890-lu-

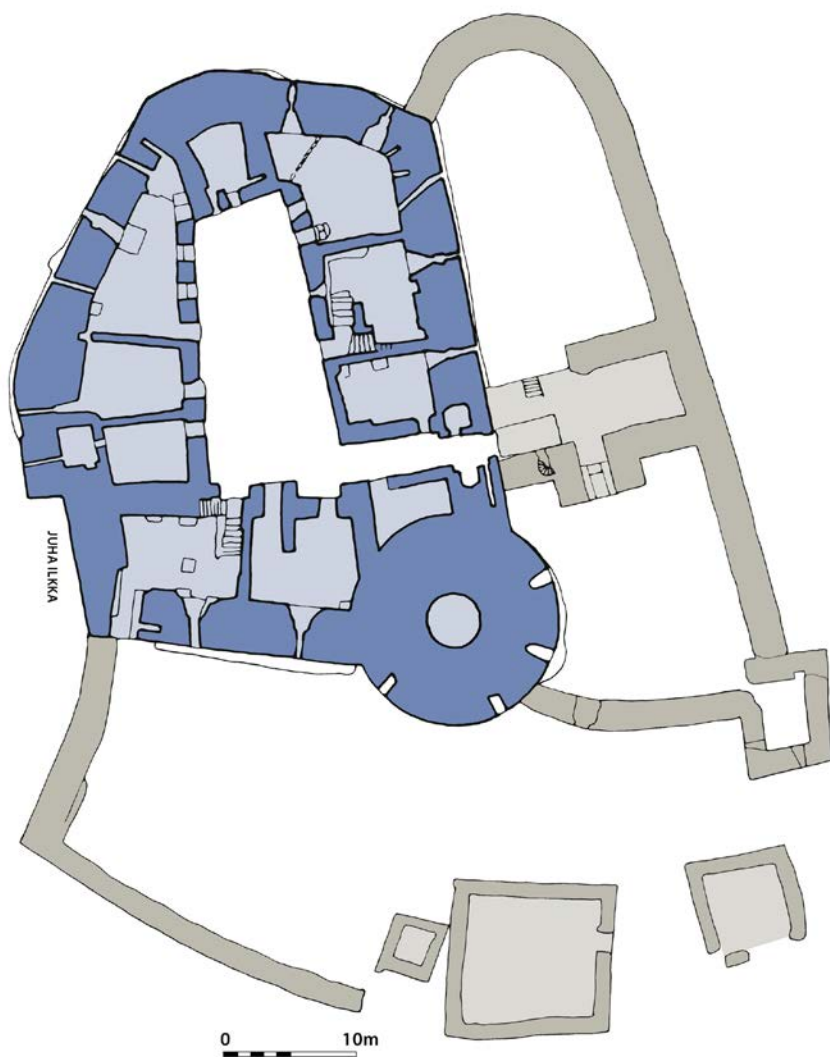
vun alun kaivausten jälkeen päätyneet kaikki Raaseporia käsitelleet tutkijat. Huoneella on saattanut alun perin olla jokin muu funktio, sillä uunin taakse jäi pohjoisempi ulkoseinässä olleista kahdesta ikkunasta. (Drake 1991, 108; Hartman 1896, 86, 123–124; Rissanen 1978, 43.)

Pihan toisella puolella keittiötä vastapäätä eli päälinnan länsisiiven pohjoispäässä sijaitsee isohko kolmionmuotoinen huone, jonka kapeassa pohjoispäässä on erillinen tiiliseinä erottama komero tai "pesutila". Huoneen pituus on noin 10 m ja leveys eteläpäässä noin 5,5 m. Huoneesta on vuosien varrella esitetty erilaisia tulkintoja. Kaikissa niissä on poh-

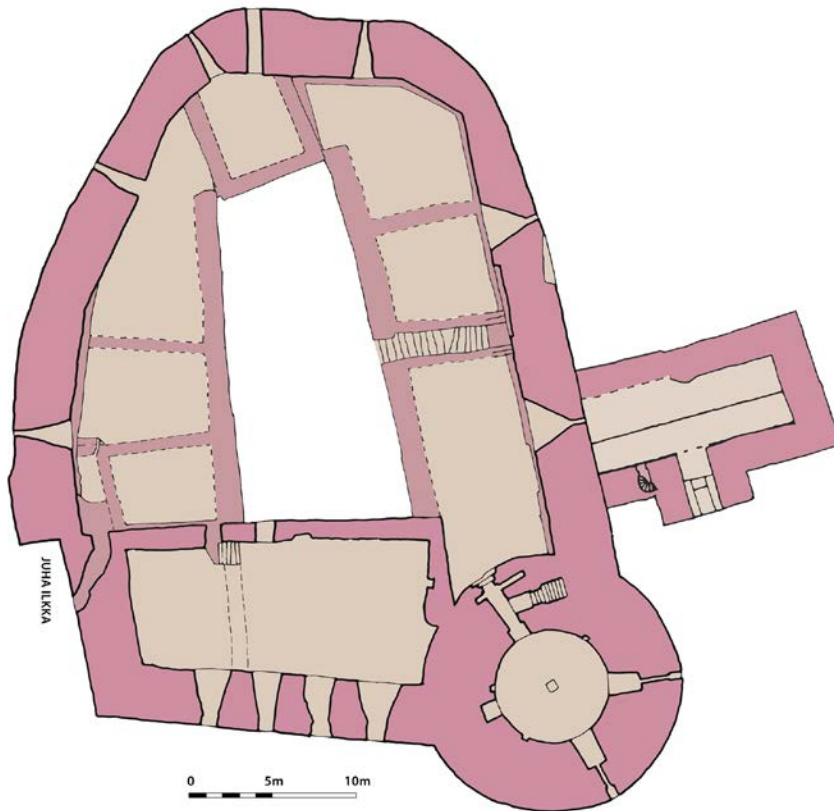
Tekstissä on joitain selviä virheellisyyksiä, esimerkiksi linnaan etelästä johtava ovi mainitaan 4 syltä korkeaksi ja lähes yhä leveäksi. Tällaista 7–8 m (1 syli = 1,78 m) kokoista ovea linnassa ei ole, vaan kyseessä täytyy olla mittavirhe. Myös muut Wefvarin tekstissä olevat mitat ja ilmansuuntia koskevat maininnat vaativat oman tutkimuksensa, sillä osaa tiedoista on vaikea sovittaa tekstin liitteinä olevaan C. Mellerin vuonna 1867 laatimaan karttaan.

dittu huoneen ulkoseinällä olevan ikkunan edustalla sijaitsevan muuratun korokkeen funktiota. Tätä 1,8 x 1,8 m laajuista ja nykyisin noin 0,5 korkeata rakennelmaa on epäilty asehuoneen yhteydessä olevaksi tykinlavetiksi. Tätä on perusteltu mm. sillä, että läheisyydestä löytyi kaksi kivistä tykinkuulaa. (ks. Hartman 1896, 124–125.) Lähes 1,5 m ikkuna-aukon alapuolella oleva suhteellisen pieni tasanne on tuskin ollut toimiva lavettina. Rakennelma on myös tulkittu linnan kappelin

alttarin perustukseksi (Ks. Heinrichs 1952, 42–43; Lindblad 1938). Linnan kappelin sijaintia pohtinut Knut Drake on kuitenkin päättellyt sen olleen pyöreän tornin toisessa kerroksessa (Drake 1988, 122–124; idem 1991, 113–114; idem 1994). Pohjoissiiven huoneen kohdalla Drake päätyi lopulta siihen, että huone on luultavimmin ollut pesuhuone tai kenties panimo. (Drake 1982, idem 1994.) Huoneen kapeassa pohjoiskulmassa on iso komeromainen holvattu syvennys, komero,

Raaseporin linnan pohjapiirros. Kartta: Juha Ilkka / Metsähallitus.

Raaseporin linnan päälinnan toisen kerroksen pohjapiirros, osin rekonstruktio. Kartta: Juha Ilkka /Metsähallitus.

"pesutila" tai kenties tulisijan jäännös. Sen alta lähtee pohjoista kohden alaspäin viettävä kivetty viemärikaivanto. Myös jokaisessa päälinnan itäsiiven huoneessa on viemäri, mutta niiden tarkoitus on erilainen, sillä ne ovat ensi sijaisesta johtaneet veden pois itää kohden viettävältä linnanpihalta.

Rakenteiden ohella moni muu seikka tukee länsisiiven pohjoisimman huoneen panimotulkintaa. Linnan tileissä keittiö ja panimo kulkevat aina yhdessä. On luontevaa etsiä niitä läheltä toisiaan. Huoneen sisältä ulospäin viettävä viemärointi viittaa siihen, että siellä on käsitelty runsaasti vettä, kuten panimossa tapahtui. Linnan tilit paljastavat, että panimossa oli 12 tynnyrin (noin 1500 l) vetoinen muurattu pannu. Vuonna 1558 Tammi-saaren uuteen kuninkaankartanoon hankittiin

kuparinen olutpannu, joka oli vetoisuudeltaan puolta pienempi eli kuusi tynnyriä. Painoltaan se oli 13 leiviskää eli runsaat sata kiloa (KA 3160, 22). Raaseporin olutpannu on tämän perusteella ollut arviolta noin 200 kg painoinen. Suuri pannu selittää huoneessa oleva muuratun korokkeen. Kyseessä on ollut valtava astia, mutta kooltaan ($1,5 \text{ m}^3$) varsin sopiva $1,8 \times 1,8 \text{ m}$ laajuiselle muuratulle alustalle. Pihan toisella puolella olleen huoneen tapaan muuripata on ollut ikkunan edessä. Luultavasti myös tämä ratkaisu on vasta linnan loppuvaiheista, jolloin sen puolustusfunktio oli aiempaa pienempi. Joka tapauksessa huoneessa on linnan käyttöaikana tehty huomattavia muutoksia, sillä panimohuoneen ja sen eteläpuolella olevasta huoneesta erottava väliseinä on sekundäärinen.

Keittiötilan sisäänkäynti. Kuva: Georg Haggrén.

Yleiskuva keittiöksi tulkitusta huoneesta. Kuvan yläosassa 1890-luvulla löytyneen uunin perustuksen jäänteet. Kuva: Georg Haggrén.

Suomen linnoista ei löydy säilyneitä vastineita Raaseporin panimohuoneelle eikä niitä juuri ole Ruotsinkaan linnoista. Hyvin saman kaltaisia rakenteita muuripadan perustuksiin ja kivettyine viemäreineen on sen sijaan löytynyt Vadstenan luostarista. Löytyneet

rakenteet ja rakennus on yhdistetty vuodelta 1459 kirjattuun mainintaan panimon ja sen läheisyydessä sijainneen leivintuvan valmistumisesta. Vadstenan panimorakennuksesta on jopa karttoihin liittyviä pohjakaavoja, mutta ne ajoittuvat vasta 1700-luvulle. Vadstenan panimosta tunnetaan muuripadan perustus, joka on Raaseporin tapaan 1,8 x 1,8 m. (Malmsten [1988] (1942–1943), 38–49, 53–61.)

Raaseporin päälinnan itäsiiven keskellä, keittiön vieressä on huone, jonka seinät ja lattia olivat paksun noen peitossa, kun ne kaivettiin esiin. Tuoreeltaan vuonna 1893 huone tulkittiin hienoksi asuinhuoneeksi, jonka seinien puupaneloinnit olivat palaneet (Hbl 8.11.1893). Huonetta on nokisuutensa ja sieltä löytyneiden rautaesineiden perusteella esitetty myös pajaksi, mutta Knut Drake on esittänyt, että kyseessä on kenties linnan lämmitysjärjestelmänä toimineen hypokaustin lämmityshuone. (Ailio 1905, 18; Drake 1991, 108; Hartman 1896, 123; Rissanen 1978, 41.) Pajavaihtoehtoon viittaa 1890-luvun alussa talletettu rautakuona, mutta talletettua löytöä ei ole syytä ylitulkita. Tarkasta löytöpaikasta ei ole tietoa, ei myöskään siitä, onko kyseessä ainoa löytynyt kuona vai isos-

Keittiön luoteiskulmassa oleva uunin perustus. Oikealla uunin takaa paljastunut ikkuna-aukko. Kuva: Georg Haggrén.

Panimohuone. Vasemmalla ulkoseinää vasten oleva koroke, päädyssä komero tai uuni ja sen alle johtava viemäri. Kuva: Georg Haggrén.

Panimon muuripadan perustukseksi tulkittu rakenne. Kuva: Georg Haggrén.

ta kasasta otettu näyte. Yksin tulipaloriskin vuosi päälinna on tuskin ollut paras mahdollinen paikka pajalle. Tynnyrintekijän tupa on mahdollisesti ollut päälinnassa eli lähinnä länsisiiven pohjakerroksen keskimmäises-

sä huoneessa. Luultavammin niin paja kuin tynnyrintekijän verstaas ovat kuitenkin sijainneet päälinnan ulkopuolella. Esimerkiksi eteläisestä esilinnasta on kaivauksissa löytynyt tulisijan- ja rakennuksenperustus, joita Knut Drake on epäilyt pajan jäännökseksi (Drake 1994, 26). Tileistä löytyy yksittäisiä mainintoja myös parista muusta käsityöhön tarkoitettusta rakennuksesta kuten suutarinverstaasta ja vuonna 1541 kunnostetusta teurastamosta, joiden sijainnista ei ole mitään viitteitä (KA 2923, 28). Jälkimmäinen saattaa olla latokartanolla asti.

Keittiön ja panimon välissä pihan pohjoispäässä on huone, josta 1890-luvun kaivauksissa talletettiin runsaasti aselöytöjä. Tämän perusteella huoneen on tulkittu olleen asevarastona linnan viimeisessä käyttövaiheessa. (Hartman 1896, 88.) On mahdollista, että tileissä mainittu varusvarasto (*arkli*) on tarkoittanut tiettyä huonetta ja juuri tätä huonetta.

Oluttynnyreitä säilytettiin tilien mukaan linnan kellareissa. Kellareiksi määriteltäviä huoneita Raaseporissa on lähinnä päälinnan eteläsiivessä. Parhaat ehdokkaat olutkellareiksi ovat päälinnan eteläsiiven alimman kerroksen kaksi huonetta, joissa on ollut holvaus. Läntisemmästä huoneesta aukeaa ovi eteläisen esilinnan muurille. Kun Raaseporin

Paja, hypokaustin lämmityshuone vai jokin muu tila? Kuva: Georg Haggrén.

Pohjoisen tornin alakerta, joka on tulkittu asevarastoksi. Yläkerrassa on ollut asuinhuone ja siihen liittyvä privetti, johon on ollut kulku kuvassa näkyvästä oikean puoleisesta muurinaukosta. Kuva Georg Haggrén.

kaivaukset aloitettiin vuonna 1890, tämä ovi ei enää ollut alkuperäisessä käytössä vaan se oli muurattu umpeen siten, että paikalla oli vain iso ikkuna-aukko (Hartman 1896, 119). Näiden kahden kellarihuoneen päällä on nykyisin – ja jo 1800-luvulla – ritarisaliksi kutsuttu tila, jonka täytyy olla vuonna 1540 mainittu linnantupa, koko linnan hallitsevin huone. Tämä oli myös hyvin käytännöllinen ratkaisu. Alla olevista olutkellareista oli lyhyt matka linnantuvan ruokapöytänsä. On myös loogista, että juuri täällä säilytettiin linnan parhaita oluita eli niitä, jotka vuonna 1558 valuivat hukkaan. Soinienolutta ja halpaa kaljaa säilytettiin jossain muualla, jonne katon romahdus ei ulottunut.

Drake on rakennusarkeologisessa tutkimuksessaan todennut, että ritarisaliin, siis

linnantupaan, on lännessä liittynyt kamari. Se erottuu yhä linnan eteläfasadissa, jossa salin kolme ikkunaa ovat samalla tasolla ja kamarin ikkuna niitä hieman ylempänä. (Drake 1991, 97, 102.) Tämä kamari vastaa 2.2.1540 laaditun inventaarion mainintaa linnantuvan yhteydessä olevasta kamarista, jossa säilytettiin juoma-astioita, kynttilänjalkoja, pöytäliinoja, käsiliinoja ja muita ruokailuun liittyviä tarvikkeita. Sekä kamarin että linnantuvan lattiat ovat nykyisin täysin sortuneet. Niin ne ovat olleet jo vuonna 1867, kun maanmittari **C. Meller** laati raunioista ensimmäisen säilyneen pohjapiirroksen. Sen mukaan ulkoseinien muodostamaa kuorta lukuun ottamatta kaikki eteläsiiven kahden kellarihuoneen yläpuoliset rakenteet ovat sortuneet. Ennen vuoden 1890 kaivausta raunioituneiden masojen ylle kohosi vain kellareiden välinen seinä. Toisesta kerroksesta oli jäljellä vain ulkomuurien muodostama kuori. (Wefvar 1879, 26–28). Linnantuvan kamarin – kuten myös itse linnantuvan – lattia on luultavasti sortunut keväällä 1558. Samalla osa kamarissa säilytetyistä astioista on rikkoutunut niin pahoin, että ne täytyi korjauttaa Tallinnassa.

Linnantuvassa (*Borgestugun*) mainitaan vuonna 1540 neljä ikkunaa. Määrä sopii "ritarisaliin", jonka ulkoseinällä on kolme ja linnanpihan puoleisella seinällä yksi ikkuna. Voudintuvassa ja vierastuvassa mainitaan samana vuonna kolme ikkunaa. Vierastupa on mahdollisesti sama huone kuin seuraavana vuonna mainittu kirjurintupa. Linnassa oli myös kuninkaankamari, johon liittyi eteinen, vanha ja uusi rouvaintupa. Herrainkamariksi kutsuttu huone, jossa oli lasi-ikkunat kuninkaankamarin tapaan, saattaa olla sama huone. Lisäksi 1540-luvun tileissä on tietoja oleskelutuvasta ja kahdesta yötuvasta, mutta niillä saatetaan tarkoittaa jo edellä mainittuja asuinhuoneita. Koska linnassa oli kappalainen ja ehtoollishopeat, on siellä lähes varmasti ollut myös kappeli. Knut Drake on sijoittanut kap-

Päälinnan eteläinen siipi. Toisessa kerroksessa näkyvät linnatuvan eli ritarisalin kolme rinnakkaista ikkunaa ja niiden vasemmalla puolella hieman ylempänä linnantuvan kamarin ikkunaksi tulkittu aukko. Alhaalla vasemmalla oleva esilinnan ampumakäytävälle johtanut ovi on linnan loppuvaiheissa ollut umpeen muurattu siten, että paikalla on ollut vain ikkuna. Sen takana on olutkellariksi tukittu tila. Kolmannessa kerroksessa luultavasti fatabuurin ja asuintupien ikkunoita. Ylimpänä on ollut vielä ampumakäytävä aukkoineen. Kuva: Georg Haggrén.

pelin tornin kolmanteen kerrokseen. Sen alla ollut asuinhuone, jonka lattiassa oli luukku tornin alla olevaan korkeaan varastokellariin, on luultavasti voudin- tai kirjurintuvaksi kutsuttu huone. Kappelin päällä tornin neljännessä kerroksessa on ollut vielä yksi huone, kenties asuinhuone. (Drake 1991, 109–114.) Vuonna 1552 uuden tuohikaton saanut linnan porttitupa on luultavasti ollut porttitornissa, jonka yläkertaan johtavien kierreportaiden alaosa on yhä säilynyt, ellei se sitten sijainnut eteläisessä tai kaakkoisessa esilinnassa.

Fatabuurin ohella molemmat rouvaintuvat ja kuninkaankamari eteisineen jäivät yhä sijoittamatta. Nämä huoneet ovat sijainneet linnan lähes täysin tuhoutuneissa yläkerroksissa. Lisäksi tileissä on mainittu mm. kaksi yötupaa, vierastupa, oleskelutupa ja herrain-

kamari, mutta osa näistä voi olla jo edellä mainittujen asuinhuoneiden joukossa, sillä samasta huoneesta on voitu käyttää eri nimiä.

Knut Draken mukaan länsisiiven toisessa kerroksessa on ollut ainakin kaksi huonetta. Saman verran on ikkunoita ulkomuurissa. Kolmannen huoneen olemassaolo ei ole poissuljettu. Itäsiiven toisessa kerroksessa on kaksi avaraa ikkunasyvennystä, minkä perusteella hän on päätellyt kerroksessa olleen kaksi salia ja niiden välissä eteisen, johon on johtanut portaat suoraan linnapihalta. Kolmas ikkuna löytyy aivan itäsiiven pohjoispäästä. Yksi mukavimmista asuinhuoneista on ollut päälinnan pohjoispäässä, ns. pohjoistornin toisessa kerroksessa, jossa on säilynyt muurin ulkopuolelle ulottuneen privetin eli käymälän rakenteita. Sen vieressä on ulko-

muurissa myös ikkuna-aukko. Itä- ja länsisiiven kolmatta kerrosta on eteläsiiven tapaan kiertänyt ampumakäytävä. Kolmannessa kerroksessa on tuskin ollut huonetiloja, mutta linnanpihan puoleisten seinien puuttumisen vuoksi asia jää epävarmaksi. Luultavaa on, että katettu kapea ampumakäytävä on kiertänyt itä- ja länsisiiven ulkoreunoja, kun taas niiden sisäpihan puoleisilla sivuilla lieenee jo toisen kerroksen katteena ollut pihalle vietävä pulpettimainen ulkokatto. (Drake 1991, 98–101, 105–107, 109.)

Monet eri tupia koskevat maininnat sopivat raunioista tehtävään päätelmään, että päälinnan itä- ja länsisiipien toisessa kerroksessa on ollut useita asuinhuoneita. Pohjakerroksen huonejaon perusteella molempien siipien toisessa kerroksessa on ollut kaksi tai kolme huonetta ja pohjoistornissa vielä yksi huone. Vuonna 1544 uusittiin tuohikate joukossa huoneita, joista ensimmäisenä mainittiin kol-

Porttitorniin johtavat kierreportaat. Kuva: Georg Haggrén.

me tupaa eli (uusi) rouvaintupa, päivätupa ja yötupa. Luultavasti kyse on ollut joko linnan itä- tai länsisiiven koko katon uudesta katteesta (KA 2937, 31v).

Eteläsiiven suuren linnantuvan eli ritarsalin päällä kolmannessa kerroksessa on ollut useita huoneita, kenties fatabuuri. Tekstiili-, liinavaate- ym. varastona toimineen fatabuurin on täytynyt sijaita jossain linnantuvan läheisyydessä. Kolmannessa kerroksessa on saattanut olla myös asuinhuoneita. Vuodelta 1888 on tallentunut mielenkiintoinen kuvaus, jossa linnan herrantupa (*herremaket*) ja rouvaintupa (*frustufvan*) sijoitetaan eteläsiipeen (Matkasuuntia Suomessa II, 159). Maininta on siis ajalta ennen linnalla tehtyjä kaivauksia, jotka sittemmin ovat vaikuttaneet kaikkiin tulkintoihin linnan rakenteesta. Draken mukaan eteläsiivessä on ollut neljäskin kerros, luultavasti vain ulkoseinää kiertävä ampumakäytävä. (vrt. Drake 1991, 98–103.)

Raaseporin linnan huoneiden tulkintaa on syytä jatkaa myöhemmässä tutkimuksessa. Tässä yhteydessä ei ole ollut mahdollista verrata Raaseporia muihin Suomen – ja Ruotsin – linnoihin, mutta vertailu auttaisi varmasti linnan huoneiden käytön tulkintaa. Turun, Hämeen, Olavin ja Viipurin linnoihin verrattuna Raasepori on huonosti säilynyt raunio. Tulisijojen, muurinaukkojen, seinien ja jopa kokonaisten huoneiden puuttuessa mahdollisuudet eri tilojen analyysiin Raaseporissa ovat hyvin rajalliset eikä niitä pysty tarkastelemaan kuten esimerkiksi Hämeen linnassa (vrt. Mikkola 2003). Tässä artikkelissa on silti osoitettu, että myös Raaseporissa löytyy yhä käyttämättömiä mahdollisuuksia tulkitsemaan.

YHTEENVETO

Raaseporin linnasta 1540- ja 1550-luvuilta säilyneet tilit paljastavat paljon uutta tietoa

Päälinnan itäinen siipi, jonka toisessa kerroksessa kaksi isoa ikkuna-aukkoa ja niiden välissä pihalta ylös johtavat portaatt. Portaikon molemmiin puolin hahmottuu toiseen kerrokseen iso tupa. Kuva: Georg Haggren.

linnasta ja sen historiasta. Jo vuonna 1983 Knut Drake totesi näiden tilien uuden analysoinnin tarpeen (Drake 1983). Yksityiskoh-
taisessa tarkastelussa selviää, että linnaa ei hylätty vielä vuonna 1553 vaan se oli jälleen käytössä vuoden 1556 alussa. Tämä olisi tuskin ollut mahdollista keskellä talvea tammi-
kuussa, jos linna olisi kolme vuotta aiemmin jäänyt kokonaan kylmilleen.

Linnan viimeinen käyttöjakso kesti vain runsaat kaksi vuotta. Kun keväällä, luultavasti huhtikuussa 1558 linnan olutkellarien katto sortui ja parhaat oluet valuivat hukkaan, veti Juhana-herttua tapahtuneesta omat johtopäätöksensä ja teki ratkaisun, joka nopeutti aiempien suunnitelmien toteutumista. Huonokuntoista linnaa, jonka sijainti oli epäedullinen, ei varsinkaan nyt tapahtuneen onnettomuuden jälkeen kannattanut korjata.

Vain muutaman kuukausi myöhemmin, elokuussa 1558 Juhana-herttua oli jo aloittanut Raaseporin linnan korvaavan uuden kuninkaankartanon rakentamisen Tammisaaressa. Vouti Joen Nilssonin muutettua heinäkuussa Tammisaareen osin sortunut vanha linna hylättiin lopullisesti.

Tilien yksityiskohtainen tarkastelu tarjoaa mahdollisuuksia Raaseporin rauniolinnasta erottuvien huoneiden tunnistamiseen ja tulkintaan. Useat päälinnan pohjakerroksen huoneista voidaan liittää inventaarioista tai muista tileistä löytyviin mainintoihin. Näiden tulkintojen mukaan päälinnan itäsiiven alimassa kerroksessa on ollut keittiö/leivintupa ja mahdollisesti myös paja, kuten jo aiempi tutkimus on esittänyt. Päälinnan länsisiivestä voidaan puolestaan tunnistaa panimo. Linnan pohjoispäässä, Knut Draken pohjoistornin

alakerran huoneeksi kutsuma tila lieene puolestaan linnan asevarasto. Itä- ja länsisiiven toisessa kerroksessa on ollut useita tuviksi kutsuttuja asuinhuoneita, jotka ovat nykyisin lähes kokonaan tuhoutuneet. Ainoita säilyneitä jäännöksiä näistä asuintiloista on linnan luoteiskulmassa oleva privetin jäännös. Sen kohdalla on täytynyt olla jokin linnan parhaista huoneista, esimerkiksi vanha rouvaintupa tai kuninkaankamari.

Päälinnan eteläsiiven alimmissa huoneissa on ollut vuonna 1558 sortunut olutkellari ja sen päällä suuri linnantupa ja siihen liittynyt kamari. Tileissä mainituista voudin- ja kirjurintuvista toinen lieene sijainnut pyöreän tornin alakerrassa, kenties myös toinen on ollut tornissa. Eteläsiiven kolmannessa kerroksessa on ollut huoneita, mahdollisesti fatabuuri tai asuinhuoneita.

Tilien paljastamat tiedot liittyvät linnan kahteen viimeiseen vuosikymmeneen. Se on aikaa, jolloin linnan puolustusfunktio oli jo jäänyt toissijaiseksi ja esimerkiksi sekä keittiöön että panimoon muuratut kiinteät rakenteet peittivät ulkomuurissa olevan ikkunan. Mahdollisesti myös ritarisalin alla olevasta kellarista esilinnan vievän oven muuttaminen ikkunaksi on samalta ajalta – olutkellariin ei kaivattu kahta sisäänkäyntiä. Huone-

Itäsiiven toiseen kerrokseen johtavien portaiden ta-
sanne. Kuva: Georg Haggrén.

järjestyksen ja huoneiden muutostyöt eivät olleet mitenkään tavattomia keskiaikaisissa linnoissa. Tästä ovat osoituksena mm. **Terhi Mikkolan** tutkimukset Hämeen linnasta (Mikkola 2003).

Raasepori oli 1500-luvun puolivälissä voudin asuntolinna ja kruunun tukikohta, se oli linnaläänin hallintokeskus ja linnaan liittyvän kartanotalouden keskus. Linnassa oli toki yhä sotilaita, mutta mikään Suomenlahden rannikon lukko se ei enää ollut. ♦

Georg Haggrén

georg.haggren@helsinki.fi

Arkeologia

PL 59 (Unioninkatu 38 F)

00014 Helsingin Yliopisto

Metsähallitus

Etelä-Suomen luontopalvelut

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA)

Maanmittaushallituksen arkisto (MHA)

Uudenmaan voudintilit

Sanomalehdet

Raseborgs ruiner. *Hufvudstadsbladet* 8.11.1893.

Kirjallisuus

Aalto, Seppo: *Sotakaupunki. Helsingin Vanhankaupungin historia 1550–1640*. Helsinki 2012.

Ailio, Julius: *Raseborgs slottsruiner. Finlands sevärdheter* 2. Helsingfors 1905.

Almquist, Joh. Ax: *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630*. II. Stockholm 1919–1922.

Blomstedt, Kaarlo: *Henrik Klauupoika Horn*. I. Historiallisia tutkimuksia 3. Helsinki 1921.

Drake, Knut: *Raseborgs ruiner: vägledning*. Ekenäs 1982.

- Drake, Knut: Raseborg som forskningsobjekt. *Karhunhammas* 7. Turku 1983. s. 113–118.
- Drake, Knut: Runda tornet i Raseborg. *Baskerilinja. Unto Salo 60 vuotta*. Vammala 1988. s. 121–129.
- Drake, Knut: Raseborg – gråstenmurar berättar sin historia. Henry Rask: *Snappertuna. En kustbygds hävder* I. Ekenäs 1991. s. 87–138.
- Drake, Knut: *Raseborg*. Ekenäs 1994.
- Gardberg, C. J: *Åbo slott under den äldre vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning*. SMYA 60. Helsingfors 1959.
- Haggrén, Georg: Helsingborg – Helsingin linna? *Kvarti* 1/2010. Helsingin kaupungin tietokeskus. Helsinki 2010. s. 33–44.
- Haggrén, Georg, Maija Holappa, Henrik Jansson & Tarja Knuutinen: Alla tiders Raseborg – Kaikkien aikojen Raseborg 2008–2009. *SKAS* 4/2009. s. 36–45.
- Haggrén, Georg & Henrik Jansson: Raseborg through the Ages. *Castella Maris Baltici* X. AMAF XVIII. Turku 2012. s. 61–70.
- Hartman, Torsten: *Raseborgs slotts historia*. Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland XXXIII. Helsingfors 1896.
- Heckscher, Eli F: *Sveriges ekonomiska historia från Gustaf Vasa* I. Stockholm 1935.
- Heinrichs, Stig: *Raseborg. Historik och kort beskrivning av slottsruinen*. Ekenäs 1952.
- Knuutinen, Tarja: Monimenetelmäinen prospektointi kohdetason arkeologisessa tutkimuksessa – yhdistetty ilmakuvatulkinta ja maatulkaus Raseborgin Slottsmalmenin tutkimuksessa 2008–2009. *Pro Gradu -tutkielma*. Arkeologia. Helsingin yliopisto 2012 (a). (painamaton)
- Knuutinen, Tarja: Überlegungen zur Rekonstruktion von Umgebung und Infrastruktur der spätmittelalterlichen Burg Raseborg. *Burgen und Schlösser* 3/2012 (b). s. 163–168.
- Konung Gustaf den Förstes registratur* (GR) XXVIII. 1558. Utg. af Joh. Ax. Almquist. Stockholm 1914.
- Magnus, Olaus 2001 (1555). *Historia om de nordiska folken*. Gidlunds 2001 (Roma MDLV).
- Matkasuuntia Suomessa* I–IV. 1888–1890. Suomen matkailuliitto. Helsinki 1890.
- Malmsten, Karl [1988] (1942–1943): *Klosterbrygd i Vadstena*. Föreningen Gamla Vadstena – Småskrifter nr 33. s.a. [1988].
- Mikkola, Terhi: In the rooms of Häme castle. *At Home within Stone Walls. Life in the late medieval Häme castle*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* VIII. Ed. by Anna-Maria Viikuna & al. Turku 2003, 133–144.
- Pohjolan-Pirhonen, Helge: *Olavinlinnan historialliset vaiheet*. Savonlinna 1973.
- Rask, Henry: *Snappertuna. En kustbygds hävder* I. Ekenäs 1991.
- Kaarina Rissanen: Raaseporin linnan korjaus- ja restaurointityöt vuosina 1890–1972. *Pro Gradu -tutkielma*. Historian laitos. Helsingin yliopisto 1978. (painamaton)
- S(chjerfbec)k, M(agnus): Raseborg. Turistföreningens i Finland Årsbok för 1890. Helsingfors 1891. s. 1–14.
- Terävä, Elina: Aseistettu arki Raaseporissa. Aseet ja suojavaarusteet linnalla ja sen ympäristössä. *Pro Gradu -tutkielma*. Arkeologia. Helsingin yliopisto 2014. (painamaton)
- Thunæus, Harald: *Ölets historia i Sverige* I. Stockholm 1968.
- Wefvar, J. E: Fornlemningar i Raseborgs vestra härad. *Finska fornminnesföreningens tidskrift* IV. Helsinki 187. s. 1–183 (Raseborg s. 19–30).
- Vilkuna, Anna-Maria: *Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä*. Bibliotheca Historica 31. Helsinki 1998.

RAKENNUKSET, KARTAT JA KUVAT

PITKÄN AJAN NÄKÖKULMIA POHJOISIIN KAUPUNKIYMPÄRISTÖIHIN JA TULLIAIDAN TAAKSE

ABSTRACT

Buildings, maps and pictures - long perspective views of the northern urban environments and behind the customs fences

Maps and pictures are important source material in historical archaeology. They can be used in studying material culture which is either forgotten or purposely destroyed. These sources also reflect political meanings: they are created for certain purposes, for certain reasons, and by certain persons. In this paper maps are used in interpreting changes in religious space of the town of Oulu during its first decades. Pictures on the other hand illustrate how painful memories related to wartime in 1940s in Northern Finland were deliberately destroyed and forgotten.

JOHDANTO

Historiallisessa arkeologiassa arkeologista aineistoa pidetään yleensä ensisijaisena tutkimuksen lähdeaineistona. Artikkelissamme tuomme esille kuinka kuvallisen lähdeaineiston eli karttojen ja kuvien käyttö yhdessä arkeologisen lähdeaineiston kanssa avaa laajempaa näkemystä tuhoutuneiden ja sen myötä unohtettujen rakennusten, rakenteiden ja

tilankäytön muutosten tulkintaan. Kuvallisten lähteiden tutkimus avaa uusia näkökulmia ja auttaa tuomaan esille ei vain ajan myötä muuttunutta, vaan myös tarkoituksella unohdettua rakennettua tilaa.

Unohtamisen ja muistamisen tutkimuksessa korostuu yhteisöllinen rooli. Sosiaalinen kanssakäyminen luo tilaan liittyviä muistoja ja merkityksiä sekä yksilöiden muistissa, mutta myös yhteisön tasolla. Muistaminen on nähtävissä subjektiivisena tapahtumana, mutta muisti rakentuu puolestaan ylemmällä yhteisön tasolla jaettuna muistina tapojen, tapahtumien tai rituaalien kautta, mutta myös materiaalsen kulttuurin avulla (ks. esim. Connerton 1989; 2009; Fentress & Wickham 1992). Muistin ja sosiaalisen kanssakäymisen yhteyttä on tutkimuksissaan korostanut muun muassa Maurice Halbwachs, jonka mukaan *"It is in society that people normally acquire their memories. It is also in society that they recall, recognize, and localize their memories"* (Halbwachs 1992 [1925], 38). Artikkelissamme tuomme esille erityisesti muistamisen toista puolta, unohtamista. Miten kartat ja kuvat voivat auttaa tulkitsemaan rakennettuun kaupunkitilaan liittyviä unohdettuja tai nykyihmiselle näkymättömiä ilmiöitä.

Suurvalta-ajan loppupuolella **Erik Dahlberg** (1968 [1715]) julkaisi Ruotsin menneisyydestä ja nykyisyydestä kuvateoksensa *Svecia antiqua et hodierna*. Hänen julkaisemansa kaupunkikuvat perustuvat kohteistaan

paikan päällä tehtyihin luonnoksiin. Tornios-
ta luonnoksen teki **luutnantti L w**. Hänen
luonnoksessaan on esitetty yksityiskohtai-
sesti ainoastaan kaupungin kirkko, raatihu-
one, Haapaniemessä, nykyisen Haaparannan
puolella, sijainnut Länsipohjan rykmentin
majurin virkatalo ja pitäjän kirkko Pirkki-
 n saarella. Kaupungin muut rakennukset
on esitetty ainoastaan yhtenäisenä massana
(Dahlberg 1968, kuvat 1831–1844; Ylimaun-
nu 2007, 94–95). Miksi kruunun upseeri L w
kuvasi yksityiskohtaisesti ainoastaan nämä
tiedut rakennukset? Yksi selittävä tekijä on
varmasti se, että kuvatut rakennukset liittyi-
v t kruunun hallintoon ja ne olivat kirjallisten
lähteiden perusteella punamullattuja; ne erot-
tuivat rahvaan rakennuksista. Vastaava ilmiö
on nähtävissä myös miltei samana vuonna
tehdyssä Tornion kartassa, johon on merkitty
yksityiskohtaisesti ainoastaan raatihuone ja
kirkko. Kaupunkilaisten tontit ovat tyhjä ti-
loja; sitä samaa massaa, jota myös luutnantti
L w kuvasi omassa kaupungista tekem ss n
luonnoksessa (Ylimaunu 2007, 94–96). Ku-
vien ja karttojen arkeologiasta löydämme siis
unohtettuja tai ainakin nykyihmiselle k tket-
tyjä merkityksiä; muistamista ja eräissä ta-
pauksissa myös sitä, miten olemme halunneet
unohtaa rakennuksia ja paikkoja.

HISTORIALLINEN ARKEOLOGIA, KARTAT JA VALOKUVAT

Perinteisesti historiallisen arkeologian tutki-
mus on keskittynyt maailmanlaajuisesti p  -
asiassa varhaismodernin ajan, siis 1500- ja
1900-lukujen välisen ajan tutkimukseen. T l-
löin 1900-luvun kohteiden tutkimus on p  -
asiallisesti jäänyt arkeologian ulkopuolelle
(Gonz lez-Ruibal 2008, 248), aivan kuin on
käynyt Suomessa jo 1800-luvullekin (esim.
Herva & Ylimaunu 2007). Meillä Suomessa
arkeologia onkin perinteisesti ollut esihistori-

an tutkimusta ja esimerkiksi varhaismodernin
ajan arkeologinen tutkimus on vasta v hitel-
len saamassa tunnustusta tuottaessaan uuden-
laista näkökulmaa menneisyyteemme (esim.
Kallio-Seppä 2013; Nurmi 2011; Puputti
2010; Ylimaunu 2007).

Historialliselta ajalta, etenkin 1600-luvul-
ta ja sen jälkeiseltä aikakaudelta, on huomata-
van paljon kirjallisia lähteitä tapahtumista
ja asioista, minkä vuoksi arkeologinen tut-
kimus voidaan nähdä turhana. **James Deetz**
(1977) osoitti kuitenkin jo miltei nelj kym-
ment  vuotta sitten, että historiallinen arkeo-
logia tuo näkyville etenkin sellaiset ihmiset,
jotka eivät tuottaneet historiallisia dokument-
teja itsest n, kuten Pohjois-Amerikan orjat
(esim. Yentch 1994) tai alkuper isv est t
(esim. Mrozowski et al. 2009). Historiallisen
arkeologian tutkimus tuo esille myös aikai-
sempia unohtettuja paikkoja ja rakennuksia,
joista ei ole säilynyt kirjallisia dokumentteja.
Nykyajan arkeologian tutkimus voi tuoda n -
kyv ksi tapahtumia ja asioita, joista ei välttä-
m tt  ole kovinkaan paljoa kirjallista tietoa.
Näitä ovat esimerkiksi nykyiset konfliktit,
joissa valtioiden rooli on kutistunut minimiin
ja konfliktien p  osapuolina ovat erilaiset
militanttiryhmittym t (esim. Van Der Auwe-
ra 2012; vrt. Connerton 1989, 15). Tutkimus
auttaa meitä muistamaan unohtamisen sijaan
(Gonz lez-Ruibal 2007, 203).

Lähestymme rakennusarkeologiaa kuval-
listen esitysten kautta. Rakennuksilla on ja
on ollut sekä sosiaalisia että yhteiskunnallisia
merkityksiä; ne ovat ja ovat olleet sosiaalisia
rakennelmia (Schofield 2010, 80). Kuvalli-
set esitykset, kuten kartat ja valokuvat, ovat
myös jotain muuta kuin vain kuvia; niillä on
myös sosiaalisia merkityksiä. Ne on luotu tie-
tyssä kontekstissa, niillä on ollut tietty yleisö
ja niiden levitysmenetelm t antavat oleelli-
sia tietoja joiden avulla voimme tehdä arke-
ologisia päätelmiä. Arkeologisilla kohteilla
on kontekstinsa, eli missä esineet sijaitsivat

ja mikä kohteen stratigrafia on. Vastaavasti historiallisilla kuvilla on niiden yhteiskunnallinen ja poliittinen kontekstinsa, jotka ovat vaikuttaneet kuvien syntyprosessiin. Kuvat kertovat huomattavan paljon enemmän teki-
jästään kuin mitä kuvat esittävät. Kaikki kuvat ovat kulttuurisia tuotteita, jopa valokuvat ja kartat esittävät omanlaista, kulttuurisesti sidonnaista todellisuutta (Loren & Baram 2007).

Kartat ja kuvat ovat historiallisessa arkeologiassa yksi tärkeä tutkimuksen kohde, sillä ne ovat kuvallisia esityksiä esineistä, paikoista ja tiloista. Karttoja on käytetty tutkimuksessa esittämään "menneisyyden virallista totuutta", eli julkista muistia, missä vallassa oleva taho selektiivisesti tallentaa tietoa (Connerton 1989, 13–21, 39–40; Delle 2008, 65–67, 83–85). Kartoissa tila on kuvattu kulttuurisena tuotteena ilmentäen kohdettaan kontrolloituna maisemana. Kartat ovat esityksiä kolmiulotteisesta maisemasta kaksiulotteisessa muodossa; ne ovat etenkin historiallisia dokumentteja, artefakteja ja metaforia. Kun kartat ymmärretään artefakteina, ymmärretään samalla niiden moniulotteisuus maisemallisessa ja maantieteellisessä vallankäytössä. Karttoja on menneisyydessä käytetty poliittisten tarkoituserien saavuttamiseen ja näiden poliittisten asemien ylläpitämiseen, eli hallitsevan tahon keinona hallita ja kontrolloida aluetta asukkaineen (vrt. Smith 2007, 82). Kartoituksen avulla kruunun valta ulotettiin lähemmäs arkipäivän elämää, samalla kartoitusprosessi eriytti tämän osan vallankäytöstä kruunun yksinomaisuudeksi (Matthews et al. 2002). Tilankäyttö onkin yksi tärkeimpiä vallankäytön muotoja (Foucault 2000). Tilalliset järjestelyt ja niiden suunnittelu menneisyydessä ilmentääkin vallankäytön yhteiskunnallista ja sosiaalista puolta, joka nykyisin on pyritty tekemään läpinäkyväksi ja johon tavallisilla ihmisillä on mahdollisuus osallistua, ainakin periaatteessa.

Valokuvat voivat olla dokumentteja menneisyydestä, jotka kertovat sanonnan mukaan enemmän kuin tuhat sanaa. Toisaalta nämä tuhat sanaa voivat olla tarkoitushakuisia, kun tutkimme menneisyyttä valokuvien kautta. Kuvien kohteet ovat valikoituja, mikä vaikuttaa meidän tulkintoihimme. Valokuvat välittävät useita merkityksiä, minkä vuoksi kuvien historiallinen analysointi tulee tehdä huolella. Kuvien analysoinnissa tulee kiinnittää huomiota siihen, mitä ne esittävät ja minkälaisen tarinan kuvat sisältävät. Huomioon tulee ottaa vielä se, minkälaisia tunteita kuvat herättävät ja minkälaisia vallankäytön merkityksiä kuvat sisältävät (Gazin-Schwartz 2007, 93–94). Valokuvien ja karttojen käyttö menneisyyden tutkimuksessa, siis tapahtumien, paikkojen ja tilojen analysoinnissa ja tulkinnassa, tulee siis perustua samankaltaisiin kriittisiin metodeihin. Seuraavaksi analysoimme ja tulkitsemme eräitä tilojen kuvallisia esityksiä ja pohdimme näissä olleiden rakennusten muistia ja unohtamista.

OULUN UNOHDETTU KIRKKO KAUPUNKIKARTOISSA

Oulun esimerkkinä käsittelee kartografisen aineiston tarkastelua tilan muistimerkityksiä tallettavina kuvina. Oulun kaupunkiarkeologinen aineisto tarjoaa näytteen kartografian ja arkeologisen aineiston tulkinnan yhdistämisestä julkisen kaupunkitilan käytön muutosten ja muistin pohdintaan. Kartografista lähdeaineistoa on kaupunkiarkeologiassa käytetty yleensä kaupunkirakenteen rakennetun tilan sijainnin tarkastelussa. Tavoitteena on usein ollut määrittää kaupungin kartoitet-
tujen elementtien, eli tärkeiden julkisten rakennusten, kaupungin kortteleiden ja katujen sijainti sekä kaupunkitilan laajuuden suhde nykyiseen kaupunkitilaan (ks. esim. Ikonen & Mökkönen 2002; Mökkönen 2008). Karto-

grafisia lähteitä tarkastelemalla voidaan kuitenkin havainnoida myös tilojen merkityksiä ja muutosten aiheuttamia mahdollisia muistijälkiä tilassa (Kallio-Seppä 2013).

1590-luvulla rakennettiin vuonna 1605 perustettavan Oulun kaupungin alueelle kappelikirkko, jonka tarkasta sijaintipaikasta kirjalliset lähteet ovat olleet erimielisiä. Vuonna 1737 valmistuneessa Oulun kaupunkia käsittelevässä väitöskirjassaan **Johannes Snellmann** tuo esille Oulun kaupunkiaikaa edeltävän kirkon paikaksi nykyisen kirkkomaan viereisen tontin, nykyisen niin sanotun Franzénin talon paikan. Edelleen Snellmann kirjoittaa uuden kirkon valmistuneen pian aiemman kappelikirkon rakentamisen jälkeen vuonna 1613, jolloin aiemmin kirkkona palvelut pyhäkkö hylättiin ja autioitui. (Snellmann 2000 [1737], 55, 68.) Termi "autioitui" viittaa kirkon paikan vaihtumiseen. Samoin 1730-luvulle ajoittuva aikalaiskertomus, Pet-

rus Nicolaus Mathesiuksen *Väitöskirja Pohjanmaasta*, kertoo hautausmaahan liittyen: "*Kaarle IX:n käskystä Linnalta riistettiin V:na 1610 sille kuuluva maatila ja puutarha*" ja "*Pitäjän alemman osan asukkaat kokoon-tuvat Oulun kaupungin kirkkoon (eli 1590-luvulla rakennettu kappelikirkko), johon liitettiin V:na 1610 linnan alainen puutarha hautausmaaksi*". "*Kirkkoa alettiin rakentaa V:na 1613, ja myöhemmin sitä suurennettiin ja laajennettiin eräällä lisärakennuksella V:na 1682.*" (Mathesius 2008 [1734], 88–90.) Maatilan ja puutarhan sijainnilla tarkoitettiin hyvin todennäköisesti nykyisen kirkon paikkaa, jonka kirkkomaan tutkimuksissa sen eteläpuolelta on löydetty viitteitä aiemmasta peltokäytöstä (Sarkkinen & Kehusmaa 2002).

Myöhemmässä tutkimuskirjallisuudessa 1700-luvun aikalaislähteen tietoa kirkon sijainnista on epäilty ja kirkon on esitetty sijainneen samalla tontilla missä se edelleen-

Kuva 1. Franzénin talon alta löydettiin muutama vuosikymmen sitten ihmisluita (kuva: T. Kallio-Seppä).

kin sijaitsee. Kaupungin historian kirjoittanut **A. H. Virkkunen** toteaa esimerkiksi: "*Sillä kaikki, mikä vanhojen asemakarttojen ja muiden lähteiden nojalla kaupungin ensimmäisestä asemasta tiedetään, puhuu sen oletuksen puolesta, että kirkko jo kaupungin perustamisen aikana oli samassa paikassa, missä se Oulun myöhempien vaiheiden aikana on ollut ja missä se vielä nytkin on*" (Virkkunen 1953, 460).

Kaupungin historiallisten karttojen tarkastelu sekä arkeologinen aineisto yhdessä todistavat, että kirkko todella sijaitsi aiemmin eri paikassa kuin nykyisin, kuten Snellmann 1700-luvun alkupuoliskolla esittää. Nykyisen Franzénin talon alta (kuva 1) on muutama vuosikymmen sitten tehtyjen kunnostustöiden yhteydessä löytynyt ihmisluita; muun muassa kallonosia, nikamia ja pitkiä luita. Luita ei otettu talteen ja kuvallinen dokumentaatio luiden löytymisestä pysyi viime vuoteen saakka tutkimuksen ulottumattomissa. Muistitieto luista on kuitenkin säilynyt elävänä. Vasta kuluvana vuonna osa kuva-aineistosta ja paluu tulkintaan varhaisimman kirkon nykyistä poikkeavasta sijainnista julkaistiin **Titta Kallio-Sepän** (2013) väitöskirjassa.

Millainen esitetty kirkon paikka sitten varhaisimmissa kartografisissa lähteissä oli? Alue oli vielä ennen 1600-luvun puolivälin regulointia eli kaupunkitilan säännönmukaisamista osin rakentamaton tontti, minkä ympärille oli kuvattu aita ja tontille muutamia pienempiä rakennuksia. Aitojen kuvaukset ovat kaupunkikartografiassa keskittyneet yleensä kuvaamaan tulliaitaa ja kirkkomaan aitaa. Paikalle perustettiin uuden kirkon rakentamisen jälkeen 1610-luvulla koulu, mihin tarkoitukseen rakentamaton tontti uuden kirkkomaan lähellä soveltui hyvin yleisesti tärkeänä pidetyn kirkon ja koulun kiinteän fyysisen yhteyden vuoksi (ks. esim. Lilius 1964, 51; 1982, 11; 2006, 19). Oulun vuo-

den 1651 regulointisuunnitelmaan aitaa ei enää merkitty. Uudessa suunnitelmassa vanha aita menetti merkityksensä, kun kaupunkitila suunniteltiin uudella tavalla rakennetuksi kokonaiseksi asuinkortteliksi.

Varhaisin kirkkorakennus toimi siis paikalla vain alle 20 vuotta, muuttuen sen jälkeen osaksi julkista katutilaa sekä sivistyksen alueeksi koulurakennuksineen. Varhaisimman kirkon paikka säilyi 1610–1650-lukujen välisen ajan julkisena koulurakennuksen sisältäneenä tilana. Pääasiallisen rakentamattomuuden sekä kaupunkimittauksissa näkyvän aidan vuoksi alueen voi tulkita säilyttäneen näkyvän pyhyyden statuksensa ja muistimerkityksensä vähintään noin 50 vuotta ja sosiallisessa muistissa pidempään. Kartografinen aineisto pitää edelleen sisällään kuvallisen muistijäljen paikan aiemmasta merkityksestä, kun tilaa osataan muiden lähteiden tuoman tiedon avulla tulkita.

MUISTI JA KUVAT – MITÄ ME OLEMME UNOHTANEET?

Toinen esimerkkimme käsittelee tilankäyttöä ja tilan merkitysten unohtamista kuvien kautta. Nykyajan arkeologian yhtenä tehtävänä on tutkia sekä unohduksesta että ehkä myös alennustilasta kertovia rakennuksia ja paikkoja, jotka on pyyhitty, tai pyritty pyyhkimään, pois yhteisestä muistista (González-Ruibal 2007; 2008). Näitä paikkoja ja rakennuksia on meillä Suomessakin, kuten Pohjois-Suomen sodan aikaiset saksalaisten rakennuttamat tukikohdat, vankileirit ja niihin liittyvät muut rakennukset ja rakennelmat. Erilaisia tukikohtia ja niihin liittyviä rakennuksia oli Oulussa, Kemissä, Torniossa ja Rovaniemiellä aina vuodesta 1941 lähtien (esim. Ylimaunu et al. 2013; Uola 2010; Junila 2000). Saksalaiset joukot perustivat ja rakensivat yli sata vanki- ja työleiriä Pohjois-

Kuva 2. Saksalaisten Rovaniemelle rakennuttama *Haus der Kameradschaft* -teatteri- ja elokuvateatteritalo (kuva: SA-kuva).

Kuva 3. *Haus der Kameradschaft* -teatteri- ja elokuvateatteritalo palaneena (kuva: SA-kuva).

Suomeen sodan aikana (Seitsonen & Herva 2011; ks. myös Karjalainen 2012). Pohjois-Suomen maisema ja rakennuskanta muuttui vähin erin ja ainakin osittain muuksi, mitä se oli aikaisemmin ollut.

Rovaniemen kauppalan ja maalaiskunnan alueelle saksalaiset rakennuttivat jo vuoden 1941 aikana yli 600 asumiseen ja huoltoon liittyvää parakkia. Vuosien 1942–44 aikana rakennusten määrä kasvoi vielä huomattavasti ja näiden tarvitsema maapinta-ala oli yhtä suuri kuin koko kauppalan asuttu pinta-ala. Kauppalan keskusta saksalaiset rakennuttivat ja ottivat käyttöönsä maaliskuussa 1943 *Haus der Kameradschaft* -teatteri- ja elokuvateatteritalon, jonka katsomoon mahtui 350 henkeä (kuvat 2 ja 3; Junila 2000, 93–94). Rakennuksen julkisivu oli osittain kiveä, vaikka muuten rakennus oli rakennettu puusta. Kivisessä julkisivussa oli klassisen temppelin päätykolmio. Rakennus on puhtain esimerkki Suomessa "klassisesta" natsiarkkitehtuurista, jossa käytettiin hyväksi antiikin arkkitehtuuriin esikuvia riisuttuna. Vastaavia,

vaikkakin suunnattoman paljon suurempia, rakennelmia suunnitteli Hitlerin hoviarkkitehti Albert Speer Nürnbergiin. Näihin rakennuksiin sisältyi natsi-ideologian esteettinen viesti yksilön mitättömästä asemasta totalitäärisessä yhteiskunnassa; yksilö ei ole mitään, kansa on kaikki (esim. Macdonald 2006, 111). Näiden rakennusten tarkoituksena oli jättää jälkeensä natsivallan esteettinen perintö pitkälle tulevaisuuteen; niiden tuli muokata elävien ja tulevien sukupolvien mieltä. Arkkitehtuurin tuli puhutella tunteellisella tasolla ihmismieltä; se oli sanoja kivessä (Macdonald 2006, 108–109).

Toisenlaista kansallissosialistista arkkitehtuuria edustivat muutamat muut rakennukset, joita pystytettiin Rovaniemen ohella muualle Pohjois-Suomeen. Kemiin ja Ouluun saksalaiset joukot rakensivat niin kutsutut Heimat-tyyliset upseerikerhorakennukset; näistä Oulun Alppilan kaupunginosassa oleva Waffen-SS-upseerikerho on säilynyt (kuva 4). Tämä entinen upseerikerho on ainoa saksalaisten joukkojen rakennuttama, vielä käytös-

sä ja kunnossa oleva rakennus Pohjois-Suomessa. Rakennusten tyyli oli kansanomaista natsi-arkkitehtuuria, jonka tarkoituksena oli ilmentää tunteellisella tasolla yhteenkuulamista saksalaiseen perinteeseen (Uola 2010, 352; Ylimaunu et al. 2013; vrt. Macdonald 2006, 111). Näillä nationalistisilla tyyleillä pyrittiin ylläpitämään ja vahvistamaan kansallista myyttistä menneisyyttä sekä poliittista ja kulttuurista yhteenkuuluvuutta (vrt. Van Der Auwera 2012, 54). Sodan jälkeen Alppilan Waffen-SS-upseerikerho nimettiin *Kalevankartanoksi*. Uudelleen nimeäminen voidaan tulkita prosessiksi, jonka kautta rakennuksen alkuperäiset merkitykset, sen historia ja liittyminen Nürnbergin sotarikosoikeudessa rikolliseksi tuomittuun järjestykseen haluttiin unohtaa; pyyhkiä pois suomalaisesta muistista. *Kalevankartano*-nimen avulla rakennus liitettiin suomalaiseen kulttuuritaustaan ja menneisyyteen.

Paul Connerton (2008, 62–64) on tutkinut unohtamista ja hänen tuottamansa luokittelun mukaan kyseisenlainen nimenmuutos voidaan liittää aiemmat negatiivisen seikat unohtavan tulevaisuuden identiteetin rakentamiseen. Ympäristöstä haluttiin aktiivisesti hävittää nimitys, joka muistuttaa aiemmasta historiasta. Vastaavasti muut saksalaisten rakennuttamat rakennukset ja rakennelmat, kuten sillat, on pyritty unohtamaan yhteisestä sodan jälkeisestä suomalaisesta tietoisuudesta ja muistista; niiden muistaminen ei ollut poliittisesti korrektia. Meillä täytyi ylläpitää sosiaalista myyttiä saksalaisten tuhoamasta Lapista ja esittää suomalaiset yhtenä natsien "uhreista", vaikka saksalaiset joukot toivat sodan aikaisten tukikohtiensa kautta huomattavan määrän varallisuutta paikallisyhteisöille ja yksittäisille ihmisille Pohjois-Suomessa (esim. Sutela 1993; Ylimaunu et al. 2013).

Kuva 4. Oulun Alppilassa sijaitseva Waffen-SS-upseerikerho, joka toimi vuoden 2013 alkuun paloasemana. Kuva: T. Ylimaunu).

Saksalaisten joukkojen tukikohdat ympäri Lappia, kuten lentokenttärakennelmat ja sotavankileirit ovat yksi osa tätä kokonaisuutta, josta ei ole tehty kattavaa arkeologista tutkimusta (Seitsonen & Herva 2011; Karjalainen 2012). Kuten **Taisto Karjalainen** (2012) on muinaisjäännösten inventointien kautta osoittanut, esimerkiksi säilykepurkit voivat olla yksi merkittävä todiste sota-ajan kurjuudesta tai "yltäkylläisyydestä" näissä pohjoissuomalaisissa paikoissa (vrt. González-Ruibal 2008, 254). Nykyisin arkeologia on ainoa mahdollinen keino saada esille konkreettisia todisteita näistä rakennelmista, rakennuksista ja leireistä; etenkin vankien viheliäisestä elämästä ja kuolemasta niissä. Vastaava tilanne on Espanjassa, missä sisällissodan aikaiset kohteet ovat osittain tuomittu unohdukseen pitkän diktatuurin ja demokratisoitumisprosessin ongelmien takia. Osittain ongelmat liittyvät myös ihmisten erilaisiin kokemuksiin menneisyydestä, tapahtumista ja paikoista; elossa olevat ihmiset ovat itse olleet tekemässä näitä paikkoja ja niissä tapahtuneita asioita. Kyse siis ei välttämättä ole paikkojen muistamisesta, vaan siitä, että halutaanko näitä paikkoja lainkaan muistaa (González-Ruibal 2007; 2008, 257).

Suomessa näitä vaikeita muistamisen paikkoja ja niihin liittyviä rakennuksia ovat maailmansodan aikaiset sotavankileirit, joissa pidettiin venäläisiä sotavankeja. Vastaavia ovat ne sotavanki- ja orjatyövoimaleirit, joita saksalaiset pitivät Taivalkoskella rakentaessaan alueelle itärintaman huoltoa varten noin 200 kilometrin mittaista kenttärataa (Kangasniemi 2012). Muistamisella on kaksi puolta; muistaminen ja unohtaminen (esim. Connerton 1989; 2009; Delle 2008), joista jälkimmäinen, unohdus, on myös muistamisen vihollinen, kuten myös ylitsevuotava muistaminen. Menneisyyden tapahtumista voi tulla tylsiä ja banaaleja liiallisen muistamisen takia, mutta eräiden asioiden ja tapahtumien

unohdus on joka tapauksessa tärkeää, koska se mahdollistaa toisten asioiden ja tapahtumien muistamisen (González-Ruibal 2008, 258).

Vaikka nykyisyydessä tuotetaan valtava määrä historiallista tietoa, on aina vaarana, että ylenpalttinen tieto neutralisoi ja trivialisoi menneisyyden. Tämä voi johtua siitä, että tiedot tapahtumista ovat yksityiskohtaisia ja näitä tietoja voidaan käyttää traumaattisesti poliittisten tarkoitusperien saavuttamiseksi (González-Ruibal 2008, 250), kuten vaikka holokaustin kieltämiseksi. Nykyajan arkeologian tarkoituksena ei välttämättä ole kertoa uutta tarinaa esimerkiksi holokaustista, vaan ennemminkin tuoda näkyville ja muistaa nämä tapahtumat, kuten sodan aikana hävitetyt tuhoamisleirit ja näille kuljetettujen ihmisten tärkeät tavarat, kuten Sobiborista löydetty kotien ja matkalaukkujen avaimet (http://www.yadvashem.org/yv/en/about/institute/sobibor_excavations.asp; Gilead et al. 2009).

Meillä ei onneksi ole tuhoamisleirejä, mutta kuitenkin sellaisia sodan aikaisia kohteita, jotka herättävät vieläkin tunteita. Saksalaisten ylläpitämät sotavankileirit Pohjois-Suomessa ovat eräässä mielessä verrattavissa Operaatio Reinhardin tuhoamisleireihin; niistä ei ole juurikaan säilynyt kirjallisia dokumentteja (Seitsonen & Herva 2011; ks. myös Karjalainen 2012). Nämä kohteet ovat lähinnä ainoastaan arkeologisesti saavutettavissa. Tuomalla arkeologinen, fyysinen todistusaineisto esille, muistamme jotain sellaista mitä emme saa esille pelkän historian tutkimuksen keinoin; esineet ja rakennusten perustat muistavat paljon paremmin kuin pelkät sanat. Nykyisyydenkin muisti ja muistaminen elää arkeologian kautta (vrt. González-Ruibal 2008).

Espanjassa muinaismuistohallinto ei suojele Sisällissodan aikaista materiaalista perintöä, kuten erilaisia rakennelmia tai mate-

riaalista kulttuuria (González-Ruibal 2007, 207). **Alfredo González-Ruibal** (2009, 71) mukaan viimeaikaisten konfliktien jäännöksiä ja muistoja ei saa pyyhkiä pois yleisestä tietoisuudesta. Tähän liittyy se, että virallisessa muistamisessa tulee välttää liika so-vinnollisuus. Virallisen muistamisen täytyy perustua kuitenkin todellisiin demokraattisiin arvoihin. Historiallinen arkeologia onkin täl-tä osin poliittista; arkeologian täytyy muistaa epämiellyttäviä asioita ja vaalia traumaattista kulttuuriperintöä.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Historiallisen arkeologian tutkimuksessa ku-vien ja karttojen käyttäminen on jäänyt usein vähemmälle huomiolle, arkeologisen lähde-aineiston yleensä ollessa se ensisijainen tut-kimuksen lähdeaineisto jota kartat ja kuvat täydentävät. Kuvallisten lähteiden laajempi käyttö on hedelmällinen lähde osoittamaan aikojen kuluessa unohdettuja ja toisaalta tar-koituksella tuhottuja ja näin aktiivisesti unoh-dettuja tiloja ja rakenteita sekä tilan muisti-merkityksiä. Julkiseen muistiin ei ole haluttu jättää jälkiä esimerkiksi tietyistä traumaatti-sista tapahtumista muistuttavista rakenteista ja tiloista.

Karttojen ja kuvien tulkinnassa tulee muistaa niiden luomisen merkitykset. Ku-vat kertovat paljon kuvan ottajasta ja hänen motiiveistaan, ei pelkästään kuvattavasta kohteesta, samoin kuin kartoituksessa ei vält-tämättä ole kuvattu kaikkia tilassa näkyviä ilmiöitä. Kuvalliset esitykset ovat kautta his-torian olleet yksi tapa viestiä poliittisia mer-kityksiä, niin varhaismodernilla ajalla kuin myöhemminkin. Poliittisia merkityksiä vies-tivät myös ne keinot, joita on käytetty poliit-tisten merkitysten poispyyhkimiseen; unoh-tamista on käytetty hyväksi tulevaisuuden identiteetin rakentamisessa. ♦

Titta Kallio-Seppä
titta.kallio-seppa@

Timo ylimaunu
timo.ylimaunu@

Arkeologia
PL 1000
90014 Oulun yliopisto

BIBLIOGRAFIA

Painamattomat lähteet

Kangasniemi, Sade 2012. *Taivalkosken kenttäratakohteet ennen ja nyt. Muistitieto arkeologisen tutkimuksen tukena*. Arkeologian pro gradu –tutkielma. Arkeologia, Oulun yliopisto.

Mökkönen, Teemu 2008. *Arkeologia, historialliset kar-tat ja paikkatieto*. Lisensiaatintyö. Kulttuurien tutki-muksen laitos, Helsingin yliopisto.

Nurmi, Risto 2011. *Development of the urban mind – an object biographical approach. The case study of the town of Tornio, northern Finland*. Julkaisematon väi-töskirja. Oulun yliopisto, arkeologia.

Sarkkinen, M. & Kehusmaa, A. 2002. *Oulun tuomio-kirkon kirkkotarhasta. Arkeologinen tutkimuskertomus vuodelta 2002*. Pohjois-Pohjanmaan museon arkisto.

Painetut lähteet

Dahlberg, Erik (1968 [1715]). *Teckningar till Svecia Antiqua et Hodierna*. S. Wallin (toim.). Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

Mathesius, Petrus Nicolaus 2008 [1734]. *Maantieteel-linen väitöskirja Pohjanmaasta*. T. Sironen (suom.). Oulu: Oulun yliopisto.

Snellmann, Johannes 2000 [1737]. *De urbe Uloa. Ou-lun kaupungista*. S. Kivistö & A. Kirri (suom.). Scripta Historica 28. Oulu: Oulu-seura.

Tutkimuskirjallisuus

Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*. Cam-bridge: Cambridge University Press.

Connerton, Paul 2008. Seven types of forgetting. *Me-mory Studies* 2008, 59(1): 59–71.

Connerton, Paul 2009. *How Modernity Forgets*. Cam-bridge: Cambridge University Press.

- Deetz, James 1977. *In Small Things Forgotten. The archaeology of early American life*. New York: Anchor Press Book, Doubleday.
- Delle, James A. 2008. A tale of two tunnels. Memory, archaeology, and the Underground Railroad. *Journal of Social Archaeology* 8(1): 63–93.
- Fentress, James & Wickham, Chris 1992. *Social Memory*. Oxford: Blackwell.
- Foucault, Michel 2000. *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.
- Gazin-Schwartz, Amy 2007. Imaging the Scottish Highlands. *Historical Archaeology* 2007, 41(1): 92–105.
- Gilead, Isaac; Haimi, Yoram & Mazurek, Wojciech 2009. Excavating Nazi Extermination Centres. *Present Pasts* Vol. 1: 10–39.
- González-Ruibal, Alfredo 2007. Making things public. Archaeologies of the Spanish Civil War. *Public Archaeology*, 6(4): 203–226.
- González-Ruibal, Alfredo 2008. Time to Destroy. An Archaeology of Supermodernity. *Current Anthropology* 49(3): 247–279.
- González-Ruibal, Alfredo 2009. Topography of terror or cultural heritage? The monuments of Franco Spain. N. Forbes; R. Page & G. Pérez (toim.) *Europe's Deadly Century. Perspectives on the 20th century conflict heritage*, s. 65–72. English Heritage, Swindon.
- Halbwachs, Maurice 1992 [1925]. *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Herva, Vesa-Pekka & Ylimaunu, Timo 2007. Kaupunki prosessina ja muinaisjäännöksenä. *ARKEOLOGI-PÄIVÄT 2006. Arkeologi(a) ja media & Mikä on muinaisjäännös?* s. 84–90. T. Mökkönen & S.-L. Seppälä (toim.). Hamina: Suomen arkeologinen seura.
- Ikonen, Tiia & Mökkönen, Teemu 2002. *Oulu – Uleåborg. Kaupunkiarkeologinen inventointi*. Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti. Museovirasto, rakennushistorian osasto. <http://www.nba.fi/fi/kaupunkiarkeologia> (URN:NBN:fi-fe20031245).
- Junila, Marianne 2000. *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviili väestön ja saksalaisten sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Bibliotheca Historica 61. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio-Seppä, Titta 2013. *Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä – arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittämiseen 1600-luvulta 1820-luvulle*. Studia Archaeologica Septentrionalia 6. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Karjalainen, Taisto 2012. Sota-ajan kulttuuriperintö Rovaniemen metsissä. *Raito* 2012: 15–18.
- Lilius, Henrik 1964. Raahen asemakaava ja kaupunkikuva kaupungin perustamisesta isoon vihaan. *OSMA* 1962–1963. s. 40–62. Helsinki: Suomen Museoliitto.
- Lilius, Henrik 1982. *Suomalaisen koulutalon arkkitehtuurihistoriaa. Kehityslinjojen tarkastelua keskiajalta itsenäisyyden ajan alkuun*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 83. Helsinki.
- Lilius, Henrik 2006. *Raahen Pekkatori*. Raahe-seura ry:n julkaisusarja, nro 4. Raahe.
- Loren, Diana DiPaolo & Baram, Uzi 2007. Between Art and Artifact: Approaches to Visual Representations in Historical Archaeology. *Historical Archaeology* 2007, 41(1): 1–5.
- Macdonald, Sharon 2006. Words in Stone?: Agency and Identity in a Nazi Landscape. *Journal of Material Culture* 11 (2006): 105–126.
- Matthews, Christopher N.; Leone, Mark P. & Jordan, Kurt A. 2002. The political economy of archaeological cultures. Marxism and American historical archaeology. *Journal of Social Archaeology* 2(1): 109–134.
- Mrozowski, Stephen A.; Herbster, Holly; Brown, David & Priddy, Katherine L. 2009. Magunkaquoq Materiality, Federal Recognition, and the Search for a Deeper History. *International Journal of Historical Archaeology* 13: 430–463.
- Puputti, Anna-Kaisa 2010. *Living with animals: a zoo-archaeological study of urban human-animal relationships in early modern Tornio, 1621–1800*. Oxford: Archaeopress.
- Schofield, John 2010. *Studies in the Archaeology of Medieval Europe: London, 1100–1600. The Archaeology of the Capital City*. London: Equinox Publishing Ltd.
- Seitonen, Oula & Herva, Vesa-Pekka 2011. Forgotten in the Wilderness: WWII German PoWCamps in Finnish Lapland. In A. Myers and G. Moshenska (eds.), *Archaeologies of Internment*, s. 171–190. New York, Springer.
- Smith, Angele 2007. Mapped Landscapes: The Politics of Metaphor, Knowledge, and Representation on Nineteenth-Century Irish Ordnance Survey Maps. *Historical Archaeology* 41(1): 81–91.
- Sutela, Pauli 1993. *Kemissä, Peräpohjolassa ja Lapis-sotavuosina 1939–1945*. Kemi: Kemin Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen julkaisu.
- Uola, Mikko 2010. *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä. Myyttejä ja tosiasioita Lapin historiasta 1910-luvulta 1940-luvulle*. Helsinki: Minerva.

Van Der Auwera, Sigrid 2012. Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property during Armed Conflict: A Theoretical Framework. *Journal of Conflict Archaeology* 7(1): 49–65.

Virkkunen, A. H. 1953. *Oulun kaupungin historia I. Kaupungin alkuajoilta isonvihan loppuun*. 2. painos. Oulun kaupunki, Oulu.

Yentsch, Anne E. 1994. *A Chesapeake family and their slaves: a study in historical archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ylimaunu, Timo 2007. *Aittakylästä kaupungiksi. Arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä*. Studia Archaeologica

Septentrionalia 4. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.

Ylimaunu, Timo; Mullins, Paul R.; Symonds, James; Kallio-Seppä, Titta; Heikkilä, Hilka; Kuorilehto, Markku & Tolonen, Siiri 2013. Memory of barracks – World War II German 'Little Berlins' and postwar urbanization in Northern Finnish towns. *Scandinavian Journal of History* 38(4): 525–548.

Elektroniset lähteet

http://www.yadvashem.org/yv/en/about/institute/sobibor_excavations.asp

TUTUSTUMISMATKA SISTERSSILÄISEEN LUOSTARIRAKENTAMISEEN JA KESKIAIKAISEN KYLÄN KEHITYKSEEN

Erki Russow (toim.): *Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä. Padise: Padise Vallavalitsus ja Vantaan kaupunki*, 2012.

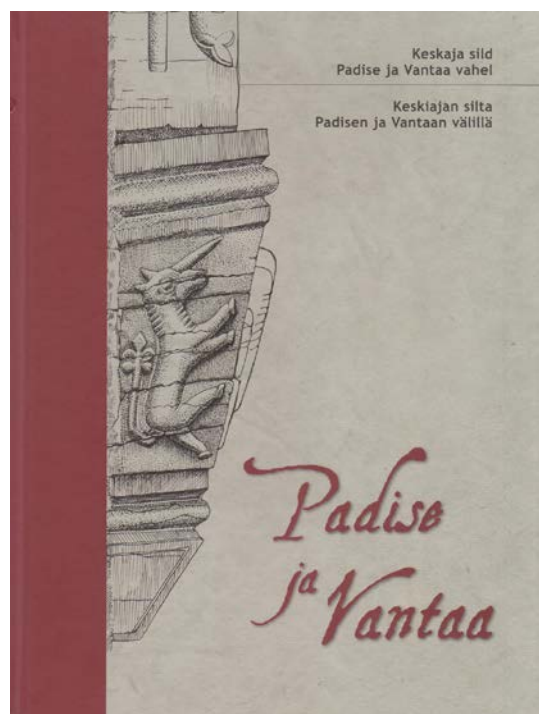
P*adise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä* kokoaa yhteen Padisen kunnan ja Vantaan kaupungin museon vuosina 2010–2012 toteuttaman EU-rahoitteisen PAVAMAB -hankeen (Padise-Vantaa – The Middle Ages Bridge) tuloksia. Keskiaikaisen yhteyden Padisen ja Vantaan välille muodostaa kuningas **Maunu Eerikinpojan** lahjakirja vuodelta 1351, jolla Padisen luostari sai Porvoon seurakunnan patronaattioikeuden. Hankkeen, ja siten myös kirjan, pääpaino on Padisen sisterssiläisluostarin tutkimuksissa, mutta teoksessa esitellään myös laajasti Vantaan Gubbackan ja katsauksenomaisesti Vantaan Mårtensbyn kylätonttien tutkimusten tuloksia.

PADISE

Padisen luostaria käsittelevässä osiossa pääpaino on taide- ja kulttuurihistorioitsija **Kaur Altoan** luostaria koskevissa tutkimuksissa. Teos tarjoaa kattavan tietopaketin sisterssiläisen sääntökunnan historiasta nykyisen Viron ja Pohjois-Latvian alueella, sekä sisterssiläisen luostarirakentamisen erityispiirteistä. Alt-

toa käsittelee teoksessa Padisen ohella myös Liivinmaan ensimmäistä sisterssiläisluostaria Dünamundea (nyk. Daugavgrīva Riikassa, Latviassa) sekä 1200-luvun lopulla perustettua Kärknan luostaria, joiden perustamiseen, toimintaan ja tutkimukseen liittyviä kysymyksiä nostetaan esille kahdessa artikkelissa.

Padisen luostarin perustamista käsittelevät osiot tarjoavat samalla mielenkiintoisen katsauksen kohteen tutkimushistoriaan. Alttoa käsittelee laajasti Padisea koskevaa historiallista ja arkeologista lähdeaineistoa sekä

niiden pohjalta tehtyjä tulkintoja luostarin perustamisesta. Padisen perustamisajankohdasta ja perustamisen taustalla vaikuttaneista tekijöistä esitettyjen tulkintojen monimuotoisuus kuvastaa hyvin keskiaikaisten kohteiden ajoittamiseen ja lähdeaineistoon liittyviä ongelmia sekä tulkintojen epävarmuutta.

Luostarin rakennushistoriaa käsittelevässä osuudessa korostuu Padisen arkkitehtoninen erikoisuus sisterssiläisessä rakennusperinteessä, mutta myös pitkän rakennus- ja restaurointihistorian omaavaan kohteeseen liittyvät tutkimukselliset haasteet. Padisen luostarin osalta rakennushistorialliselle tutkimukselle oman haasteensa asettavat luostarirakennusten myöhempi käyttö osana linnoitusta ja kartanoa. Uusia havaintoja rakennushistoriasta esitellään **Villu Kadakas**in vuosina 2010 ja 2011 suoritettujen arkeologisten kaivausten tuloksia käsittelevässä artikkelissa, ja Padisen luostaria käsittelevän osuuden päättää tulevaisuuteen tähtäävä artikkeli, jossa hahmotellaan alueen tulevia kunnostustöitä sekä käyttöä.

VANTAA

Teoksen toisen osan muodostaa kahden Vantaalla sijaitsevan kylätonttikohteen tuoreimpien kaivaustulosten esittely. Suomalaisten osuuden kuitenkin avaa **Tapio Salmisen** artikkeli "Uusmaalaisten Tallinnanperinnöt 1350–1560". Innoituksensa **Gunvor Kerkkoselta** saanut artikkeli vaikuttaa ensisilmäyksellä muusta teoksesta irralliselta, mutta sidos Vantaan kylätontteja käsittelevään osuuteen löytyy Mårtensbyn Lillaksen isännästä, talonpoikaipurjehtija **Göran Bondesta** joka oli yksi Uudenmaan Tallinnan kävijöistä. Salminen käsittelee tutkimuksessaan Tallinnan kaupunginraadin vanhassa arkistossa olevia, Tallinnassa kuolleiden uusmaalaisten perintöjuttuihin liittyviä asiakirjoja ja

tarkastelee niiden kautta uusmaalaisten Tallinnan kävijöiden ja kaupunkiin muuttaneiden lähtöalueita, sosiaalista asemaa sekä lähdön syitä. Tutkimuksen liitteeksi on koottu Tallinnan raadin vanhasta arkistosta löytyvät uusmaalaisten perintöjutut.

Vantaan kylätonttitutkimusten osalta teos jatkaa vuonna 2010 ilmestyneen *Gubbacka – Keskiajan arkea Vantaalla* -teoksen teemaa. Vantaan Mårtensbyn vuonna 2011 alkaneita ja teoksen valmistuessa kesken olleita tutkimuksia käsitellään lyhyesti. Gubbackan osalta teos tarjoaa vuoden 2010 julkaisua syvemmälle meneviä analyyseja

kylän asutushistoriasta ja elinkeinoista. Keski-
aikaisena pidetty kylä on ajoitustulosten
perusteella ollut asutettu noin 600 vuoden
ajan, aina 900-luvulta lähtien. **Andreas Koi-
viston** artikkeli luo yleiskatsauksen kyläton-
tin historiaan ja tehtyjen kaivaustutkimusten
tuloksiin. **Tuuli Heinonen** käsittelee artik-
kelissaan Gubbackan tonttimaalta löydetty-
jä raudantuotantoon liittyviä pajarakenteita,
joista varhaisimmat on yllättäen ajoitettu yh-
deksi Gubbackan vanhimmissa rakenteista –
osa ahjoista ajoittuu jopa 1000-luvun alkuun.
Kyläläisten elinkeinoihin liittyy myös **San-
teri Vanhasen** Gubbackan kylätontin kasvi-
makrofossiilitutkimusten sekä puulajianalyysien
esittely.

Teoksen lopussa on Villu Kadakaksen
ja **Riikka Väisäsen** artikkeli Padisen, Gub-
backan ja Mårtensbyn keramiikkalöydöistä.
Suomalaisille keskiaikaisia kylätontteja tut-
kiville arkeologeille ei ehkä enää ole kovin

suuri yllätys, että samankaltaista tuontike-
ramiikkaa – pääasiassa kivilaviastioita – on
ollut käytössä sekä Padisen sisterssiläisluos-
tarissa että vantaalaisissa maaseutukylissä.
Vertailevaa keramiikkatutkimusta kuitenkin
tarvitaan edelleen, sillä kylätonttien kera-
miikka-aineistossa on vielä paljon tutkittavaa
ja tulkittavaa.

*Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padi-
sen ja Vantaan välillä* on monessa suhteessa
merkityksellinen teos. Se muistuttaa Suomen
kansainvälisistä yhteyksistä menneisyydes-
sä, mutta korostaa kansainvälisen yhteistyön
merkitystä myös nykyajassa. Virolaisten ja
suomalaisten yhteinen hanke on mahdollista-
nut laajamittaisen arkeologisen tutkimuksen
kolmella arvokkaalla kohteella. ♦

Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi

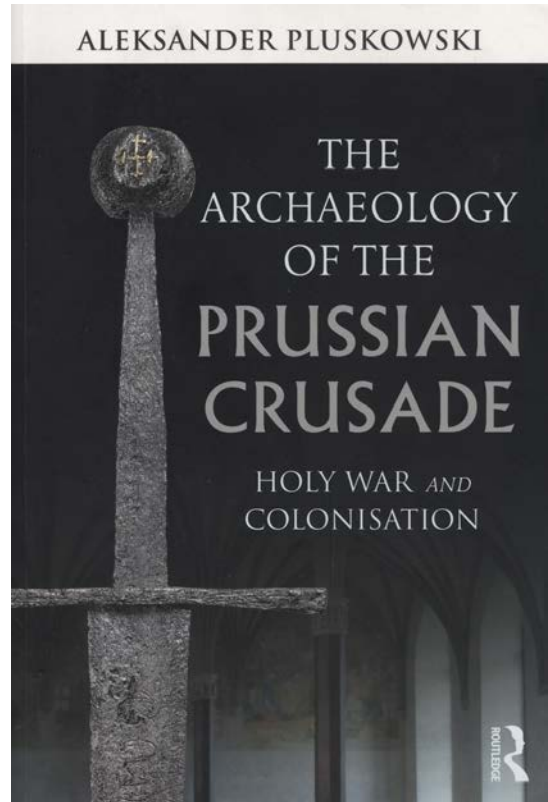
Teos on ladattavissa sähköisessä muodossa Vantaan Kau-
punginmuseon sivuilta [http://www.vantaa.fi/fi/kulttuuri/
museot/kaupunginmuseo/kulttuuriymparisto/arkeologia/
pavamab-hanke](http://www.vantaa.fi/fi/kulttuuri/museot/kaupunginmuseo/kulttuuriymparisto/arkeologia/pavamab-hanke)

YLEISESITYS RITARIKUNNAN ARKEOLOGIASTA – VIHDOINKIN!

Aleksander Pluskowski: *The Archaeology of the Prussian Crusade. Holy War and Colonisation*. Routledge. London and New York 2012. xix + 428 s.

Keskiaikainen Ritarikuntavaltio on nyky-päivänä kadonnut kokonaisuus. Aikamme kartoilla sen hahmottaminen on hankalaa, ja nykyihmiselle koko Ritarikuntavaltion olemus on vieras. Ritarikuntavaltio syntyi, kun Saksalainen ritarikunta otti 1200-luvun alussa tehtäväkseen Itämeren kaakkoiskolkan käännättämisen. Ritarikunta oli useimpien muiden sotilaallis-hengellisten sääntökuntien tapaan alkujaan perustettu Pyhällä maalla, mutta sen toiminta laajeni suureen osaan Eurooppaa painottuen lopulta Itämeren itä- ja eteläpuolisille alueille. Ritarikunnan keskuspaikka oli alkujaan nykyisen Israelin pohjoisosassa sijaitseva Montfortin linna, mutta se jäi muslimien haltuun jo vuonna 1271. Pian tämän jälkeen kristityt menettivät jalansijansa Pyhällä maalla kokonaan, minkä seurauksena ritarikunnan toiminnan painopiste siirtyi pohjoiseen, Itämeren laidalle. Vuonna 1309 ritarikunnan keskus siirrettiin Venetsiasta Marienburgiin rakennettuun uuteen linna-kompleksiin.

Saksalainen ritarikunta oli suoraan paavin alainen organisaatio, joka hallitsi keskiajan Euroopassa ainutlaatuista hengellistä valtiomuodostumaa, Ritarikuntavaltiota. Nykykartoilla Ritarikuntavaltion päähaaran eli preus-

silaisen haaran alueet ovat Puolan, Liettuan ja Venäjälle kuuluvan Kaliningradin oblastin rajojen sisäpuolelta. Ydinaluetta olivat myöhempi Länsi- ja Itä-Preussi. Oman kokonaisuutensa Ritarikuntavaltiossa muodosti sen Liivinmaalainen haara, joka hallitsi suurinta osaa nykyisestä Latviasta ja Viirasta. Ritarikunnan Liivinmaalainen haara muodostettiin vuonna 1237, kun liettualaisia vastaan käy-

dystä taistelusta selvinneet Kalparitarikunnan rippeet yhdistettiin Saksalaiseen ritarikuntaan.

Ritarikuntavaltio syntyi alueelle, jossa oli 1200-luvun alussa ollut lukemattomia pieniä pääosin preussilaisia heimoja tai kansanryhmiä, jotka asuttivat omia alueellisia kokonaisuuksiaan. Näitä olivat mm. Pomesania, Pogesania, Sambia jne. Kaikki eivät suinkaan olleet enää pakanoita, sillä Puolan kuninkaiden johdolla Itämeren kaakkoispuolella olevia preussilaisia oli käännetty kristinuskoon jo vuosikymmeniä ennen kuin Saksalainen ritarikunta astui näyttämölle. Taustalla olivat Puolan sisäiset ristiriidat ja kuningasta vastustavan opposition pyrkimykset.

Puolan ja Preussin välisellä alueella oli ollut pieni paikallinen ritarikunta, joka 1220-luvun lopulla yhdistettiin Saksalaiseen ritarikuntaan samaan tapaan kuin Kalparitarikunta vuosikymmentä myöhemmin. Saksalaisesta ritarikunnasta tuli alueelle 300 vuoden ajaksi voimatekijä. Sen saapumisen Itämeren näyttämölle oli mahdollistanut Puolan sisäinen hajaannus. Tämä lähtökohta selittää, miksi Ritarikunnan ja Puolan väliset suhteet olivat jännittyneet läpi koko keskiajan. Asiaa ei parantanut se, että Ritarikunta 1300-luvun alussa valtasi Puolalta Pomeranian ja sen kupeessa olleen Danzigin kaupungin (Gdansk).

Kootessaan Ritarikuntavaltion arkeologiaa **Aleksander Pluskowski** on tarttunut hyvin haastavaan tehtävään, sillä ritarikunnan historiastakaan ei monipuolisia yleisesityksiä juuri ole. Kirjassaan Pluskowski tyytyy keskittymään ritarikunnan päähaaraan ja rajaa Suomen kannalta erityisen mielenkiintoisen Liivinmaan haaran tutkimuksensa ulkopuolelle. Sekä rakenteelliset että erityisesti alueelliset erot näiden kahden haaran välillä ovat isot, joten ratkaisu on perusteltu.

Kirjan alussa esitellään Itämeren kaakkoispuolella olleiden preussilaisten kansanryhmien asuttamat alueet ja kulttuuri ajalta

ennen ritarikunnan tuloa alueelle. Suurin ryhmä olivat preussilaiset heimot, joiden kielet ovat nyttemmin kadonneet. Vuosisatojen kuluessa tämä alkuperäisväestö on assimiloitunut alueelle asettuneiden saksalaisten, puolalaisten ja liettualaisten sekä sittemmin myös venäläisten joukkoon.

Ritarikunta saapui Preussiin käännyttämään alueen väestöä kristinuskoon. Ritarikuntavaltion synnyn ja kasvun taustalla olivat ristiretket. Jatkuva sodankäynti leimasi koko Ritarikuntavaltiota. Miekkalähetykseen perustuva käännytystyö menetti uskottavuuttaan 1300-luvun lopulla, kun pitkäaikaisen vastustajan muodostaneen Liettuan ruhtinaskunnan hallitsijasuku kääntyi kristinuskoon ja liittyi avioliiton sitein Puolan kuningashuoneeseen. Vuonna 1410 ritarikunta kärsi Tannenbergin taistelussa murskaavan tappion kohdatessaan yhdistyneen puolalais-liettualaisen armeijan. Tästä iskusta Ritarikuntavaltio ei koskaan toipunut, vaikka säilyikin vielä yli sadan vuoden ajan.

Oman päälukunsa teoksessa saavat ristiretkien sävyttämä valloituskausi, käännytys ja kristillistyminen, punaisten tiililinnojen ja -kirkkojen läikittävä maisema, kaupunkien ja kansainvälisen kaupan rooli sekä kolonisaatio ja siihen liittyvä maiseman muutos. Kirja on monipuolinen yhteenveto vuosikymmenien kuluessa tehdystä tutkimuksesta, jota täydentävät tuoreet hankkeet. Monin kohdin käy selväksi, että kirjoittajalla on ollut tukeaan laaja paikallinen tutkijaverkosto, jonka kautta myös tuoreet tutkimushankkeet pääsevät esille. Muutamat case studyt kuten Marienburgin linnan sekä Thornin, Elbingin ja Danzigin kaupunkien esittely tuovat käsitteilyyn detaljeja ja syvyyttä.

Pluskowski on hajanaisista julkaisuista ja raporteista koonnut ensimmäisen arkeologisen synteessin ritarikuntaa koskevasta tutkimuksesta. Vähintään yhtä suuri ansio kirjalla on siinä, että valtava määrä saksan, puolan

ja venäjänkielistä tutkimusta tuodaan englanninkielisen tutkijakunnan tietoisuuteen. Tutkimusalueen yksi ongelma on nimistö. Samalla paikalla on eri kielissä eri nimet. Tämä ongelma on kirjassa ratkaistu luettelolla, josta löytyvät kaikkien tärkeimpien alueiden ja paikkojen nimet saksaksi, puolaksi ja englanniksi. Myös ritarikunnan virkamiesten titteleistä löytyy saksa-englanti-sanasto.

Ritarikuntaa koskeva tutkimus ja etenkin synteetit ovat tähän asti keskittyneet poliittiseen historiaan. Ritarikunnalla on kuitenkin ollut suuri taloudellinen, kulttuurinen ja sosiaalishistoriallinen merkitys. Kuten hyvään historiallisen arkeologian synteesiin kuuluu, myös nämä puolet Ritarikunnan menneisyydestä saavat teoksessa paljon tilaa.

Pluskowski tuo esiin myös Ritarikunnan jälkivaikutuksen ja siihen liittyvät poliitti-

set mielikuvat, joita on etenkin 1900-luvulla kirjoittajasta riippuen käytetty toisistaan hyvin paljon poikkeavassa valossa. Kansallissosialistisessa Saksassa ritarikunta symboloi arjalaista suuruuden aikaa. Sosialistisessa tutkimuksessa on puolestaan korostettu feodaalista riistoa. Puolassa ja Liettuassa kansallinen historiankirjoitus on vuorostaan painottanut alueen alkuperäisen väestön sortoa. Objektivistista näkökulmaa on välillä ollut vaikea löytää. Nyt sellainen on tarjolla. ♦

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi

Arkeologia
PL 59 (Unioninkatu 38 F)
00014 Helsingin yliopisto

SYYSKOKOUS

PERJANTAINA 21.11.2014 KLO 11.00 HÄMEEN LINNASSA

Kokouksessa käsitellään seuraavat asiat:

1. Kokouksen avaus
2. Kokouksen päätösvaltaisuuden toteaminen
3. Asialistan hyväksyminen
4. Kokouksen puheenjohtajan, sihteerin ja kahden pöytäkirjantarkastajan ja kahden äänenlaskijan valinta
5. Vuoden 2015 toimintasuunnitelman vahvistaminen
6. Vuoden 2015 jäsenmaksujen suuruuden päättäminen ja talousarvion vahvistaminen
7. Puheenjohtajan valinta vuodelle 2015
8. Kolmen johtokunnan jäsenen valinta kaudelle 2015–2016
9. Kahden toiminnantarkastajan valinta ja kahden varatoiminnantarkastajan valinta vuodelle 2015
10. Kokouksen päättäminen

SKASIN PERINTEISEN SYYSSEMINAARIN TEEMANA:

"LÖYTÄMISEN RIEMU JA SÄILYTYKSEN TAAKKA?

- NÄKÖKULMIA HISTORIALLISEN AJAN ESINELÖYTÖIHIN"

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS, c/o Arkeologia, Henrikin-
katu 2, 20014 Turun yliopisto.) tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu vuonna 2013 on 24 € vuodessa, opiskelijoilta 18 € ja perheiltä 34 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 22 €.

Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa: <http://org.utu.fi/muut/skas>

Puheenjohtaja:

Dos. Janne Harjula
Puh. 050-5233837
janne.harjula@utu.fi

Sihteer:

Siiri Tuomenoja
Puh. 040-5828845
siiri.tuomenoja@gmail.com

Varapuheenjohtaja:

Ulrika Rosendahl
ulrika.rosendahl@helsinki.fi

Rahastonhoitaja:

Janne Haarala
Puh. 050-3288331
jlshaa@utu.fi

Sähköpostia hallitukselle voi lähettää osoitteeseen skas-hallitus@lists.utu.fi

ISSN 1445-0334

DIGIPAINO
PAINOSALAMA OY 2014